

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

**Zobrazení rodinných vztahů dětí mladšího školního věku
v kresbě**

Autor práce: Pavla Andrllová

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.

V Českých Budějovicích 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum: 27. 4. 2017

Podpis studenta

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Janě Kouřilové, Ph.D. za vedení této práce a cenné rady při mých pokusech o interpretaci kresebných testů. Zároveň bych ráda vyjádřila vděk dětem a jejich rodičům, kteří mi byli nápomocni při získávání materiálu k praktické části práce.

ABSTRAKT

Název práce: Zobrazení rodinných vztahů dětí mladšího školního věku v kresbě

Autor práce: Pavla Andrlová

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.

Počet stran: 83

Počet titulů použité literatury: 40

Abstrakt:

Bakalářská práce je zaměřena na pozorování rodinných vztahů u dětí mladšího školního věku v kresbě. Teoretická část je rozdělena na tři hlavní oblasti, zabývající se vývojovým obdobím mladšího školního věku, rodinou a kresbou. Výzkumná část je zaměřena na to, jakým způsobem jednotlivé děti mladšího školního věku vnímají vztahy ve své rodině pomocí dvou metod, které jsou využívány k diagnostice rodinných vztahů. Následně jsou získané informace z těchto dvou diagnostických metod porovnávány a zároveň jsou v nich hledány společné znaky v hodnocení rodinných vztahů. Do výzkumné studie bylo zahrnuto 9 dětí mladšího školního věku. Data byla získávána pomocí kresebných projektivních testů. Tedy v tomto případě konkrétně pomocí kresebného testu rodiny a kresebného testu začarované rodiny. Další využitou metodou je poté test rodinných vztahů.

Klíčová slova: rodina, rodinné vztahy, kresba, mladší školní věk, diagnostika rodiny

ABSTRACT

Title: Imaging of family relationships of younger school children in drawing

Author: Pavla Andrlová

Supervisor: Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.

Number of pages: 83

Number of references: 40

Abstract:

The bachelor thesis is focused on observing family relationships of younger school age children in drawing. The theoretical part focuses on three main areas. These areas include the development period of younger school age, family and drawing. The research section is focused on how individual children of younger school age perceive relationships in their family through two methods, which are used to diagnose family relationships. It compares the information that can be obtained from each of the method, and it is judged whether it is possible to obtain just the same information from these two diagnostic methods. The study included nine children of younger school age. The data was obtained using drawing projective tests. In this case are drawing tests of family members and the test of a vicious family. Another method which was used is the family relationship test.

Key words: family, family relationships, drawing, younger school age, family diagnosis

Obsah

ÚVOD.....	8
TEORETICKÁ ČÁST	9
1. Vývojové období mladšího školního věku	9
1.1. Nástup dítěte do školy	10
1.2. Tělesný vývoj	10
1.3. Vývoj kognitivních procesů dětí v mladším školním věku	11
1.4. Vývoj osobnosti.....	15
2. Rodina.....	16
2.1. Definice rodiny	16
2.2. Historický pohled na rodinu	16
2.3. Současná podoba rodiny.....	17
2.4. Rodina jako systém.....	18
2.5. Funkce rodiny	21
2.6. Typologie rodiny.....	22
2.7. Rodinná diagnostika	23
3. Kresba	26
3.1. Vývoj dětské kresby	28
3.2. Kresebné diagnostické techniky	31
PRAKTICKÁ ČÁST	35
1. Cíle.....	35
2. Výzkumné otázky	35
3. Popis vzorku	35
4. Využité metody	35
4.1. Kresebné testy	36
4.2. Test rodinných vztahů zachycující citové vazby dítěte	40
5. Výsledky výzkumu a interpretace.....	41
5.1. Alena.....	41
5.2. Barbora	45
5.3. Dita	48
5.4. Eva.....	52
5.5. Hana.....	56
5.6. Iveta	59

5.7. Aleš.....	63
5.8. Daniel	67
5.9. Filip.....	70
6. Diskuse.....	74
ZÁVĚR	78
SEZNAM ZDROJŮ.....	80
SEZNAM OBRÁZKŮ.....	83

ÚVOD

V bakalářské práci jsem se zaměřila na zobrazení rodinných vztahů dětí mladšího školního věku v kresbě a na následné srovnání informací, které lze získat z kresebného zpracování rodiny dětmi s výsledky jiné metody, která je zaměřena taktéž na rodinnou diagnostiku. Toto téma jsem si zvolila proto, že rodina a jednotlivé vztahy a interakce v rámci tohoto systému se týkají a ovlivňují každého z nás. Rodinné vztahy hrají klíčovou roli v dětském vývoji. Pokud tedy chceme dítěti a jeho vývoji porozumět, je důležité porozumět i prostředí, ve kterém dítě žije a vyrůstá. Dle mého názoru je tedy důležité a přínosné věnovat náležitou pozornost právě rodinným vztahům. Vyjádření těchto rodinných vztahů právě v kresbě jsem zvolila proto, že kresba je pro dítě velmi přirozenou činností. Zároveň je kresba a záliba v ní nedílnou součástí průběhu dětského vývoje.

Teoretická část je koncipována do třech větších celků. Prvním celkem je oblast mladšího školního věku, kde se dále zaměřuji na věkové vymezení tohoto období, změny spojené s nástupem dítěte do školy, tělesný vývoj dětí v tomto věku a na vývoj kognitivních procesů a osobnosti v rámci právě období mladšího školního věku. Další oblastí, které je v teoretické části věnována pozornost, je téma rodiny, kde je rodina definována. Je zde zmíněn historický pohled na rodinu a zároveň v kontrastu s tím, je uveden pohled na současnou podobu rodiny. V této kapitole je také na rodinu nahlíženo jako na systém, který má své charakteristiky a je složen z určitých subsystémů. V neposlední řadě jsou zde zmíněny funkce rodiny, typy jednotlivých rodin a metody, kterých je v psychologii využíváno k diagnostice rodiny. Třetí hlavní oblastí je potom téma kresby, kde je popsán význam dětské kresby pro vývoj dítěte, jakým způsobem probíhá vývoj dětské kresby. Je zde nastíněn význam kresebných diagnostických technik, dále jaké jsou druhy těchto technik. Závěrem jsou v teoretické části podrobněji zmíněny jednotlivé projektivní kresebné testy.

V případě praktické části jsem se věnovala interpretaci rodinných vztahů na základě zpracování dvou typů projektivních kresebných testů (test rodiny a test začarované rodiny) a jednoho z dalších testů, který zaznamenává rodinné vztahy z pohledu dětí. Následně jsou poté srovnávány informace získané právě z kresebných testů, s informacemi získanými testem rodinných vztahů. Do výzkumné části bylo zapojeno 9 dětí mladšího školního věku.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Vývojové období mladšího školního věku

Školní věk lze dle Vágnerové (2012) rozdělit do 3 fází. První fází je *ranný školní věk*. Trvá od nástupu do školy, to je od 6 let, do 9 let věku dítěte. V této fázi dochází ke změně sociálního postavení, které podněcuje další vývoj osobnosti dítěte a také rozvoj jeho schopností a dovedností. Dítě zvládá svou novou sociální roli a základy vzdělanosti - čtení, psaní, počítání. Druhou fází je *střední školní věk*, který začíná v 9 letech a končí zhruba mezi 11. a 12. rokem života dítěte (přechod dítěte na 2. stupeň ZŠ). Změny jsou v tomto období méně nápadné, jedná se o přípravu na dospívání. Je to také fáze citové vyrovnanosti. Třetím obdobím je potom *starší školní věk*. Jde o období 2. stupně základní školy. Z biologického hlediska je toto období obdobím pubescence.

Jiné rozdělení období školního věku je rozdělení na *mladší školní věk* - období od 6 do 10 let. A na *starší školní věk* - od 10 do 14 až 15 let věku dítěte. (Matějček & Pokorná, 1998)

Říčan (2006) uvádí rozpětí období mladšího školního věku od 6 do 11 let.

Mladší školní věk je obdobím, které je označováno jako přechodné. Je to období, které vytváří přechod mezi dvěma velkými epochami v životě dítěte. Těmi jsou období předškolního věku a střední školní věk. Období mladšího školního věku je obdobím přestavby, přetváření, zkrátka jakéhosi dozrávání. Přináší do života dítěte určitou rozkolísanost a také zranitelnost. (Matějček & Pokorná, 1998) Období bývá také popisováno jako období klidných spíše nenápadných změn. Dochází k formování sebepojetí, genderové identity a také postoje ke vzdělávání. Děti se v tomto věku učí přijímat své vlastní nedostatky, a tak častěji hledají chyby spíše u ostatních. A to tím způsobem, že žalují, posmívají se druhým dětem a poukazují na jejich nedostatky. Neumějí také přijímat kritiku. V čase kolem 9. a 10. roku dítěte již děti projevují více solidarity. Pokud jsou děti tohoto věku v tenzi, projevuje se tento stav zvýšeným výskytem zlovyků, vyšší mírou unavitelnosti nebo zvýšeným neklidem. Děti často reagují negativním afektem. Také se poměrně snadno rozpláčou, mají křehkou frustrační toleranci, a tím pádem se dostávají do stresu. (Thorová, 2015) V rámci průběhu 1. stupně základní školy dochází k oddělení „já“ a „světa“. V tomto období dochází ke vzrůstání věcnosti argumentace a logiky argumentování. (Čačka, 1997)

1.1. Nástup dítěte do školy

Mladší školní věk je označován jako období oficiálního vstupu dítěte do společnosti. Toto období je také označováno jako období píle a snaživosti. Důležitým mezníkem v životě dítěte je jeho nástup do školy. Získává tím v životě novou roli. Tato doba získávání nové role je v životě dítěte ritualizována. A to tak, že dítě prochází rituálem zápisu a prvního slavnostního dne ve škole. Ten je potvrzením a počátkem jeho nové životní fáze. Úspěšnost dítěte ve škole je často rozhodující nejenom v otázce sebezpojetí dítěte, ale je podstatná i pro jeho další životní směřování. (Vágnerová, 2012) Požadavky, které jsou na dítě kladeny ze strany učitele a rodičů se rychlým způsobem zvyšují. Děti v první třídě často mívají problémy především s tempem, jakým učitelé nové informace dětem prezentují, než s obsahem probírané látky. Domácí příprava by u dětí mladšího školního věku neměla být delší než jednu hodinu denně. Potkávání se rodiče s dítětem nad jeho domácí přípravou na školní výuku, chválení dítěte a dále také pozitivní motivace v příznivém směru ovlivňují úspěšnost dítěte, jeho osobní postoj ke vzdělání, sebeúctu a důvěru ve své vlastní schopnosti. (Thorová, 2015)

Lze říci, že při nástupu dítěte do školy dochází k proměně celé rodiny. Ať už jde o trávení volného času, priority jednotlivých členů nebo každodenní rytmus rodiny. Největší pomocí ze strany rodičů směrem k dítěti při jeho nástupu do školy je to, pokud ho bez jakýchkoli výhrad dokážou přijmout takové jaké je. Zároveň nevnímat školní výkon dětí jako jedinou hodnotu. Vědomí toho, že ho rodiče hodnotí pouze na základě jeho školních úspěchů nebo naopak neúspěchů, je pro dítě totiž stejně stresující situace, jako samotné přijetí změny, které s sebou přináší do života dítěte školní docházka. (Šulová, 2016) Dítě při nástupu do školy také začíná srovnávat rodiče s nově získanou autoritou, čili s učitelem. Zároveň také porovnává vlastní rodinu s rodinami svých spolužáků. Problematická může být pro dítě situace, kdy na základě tohoto srovnávání dojde ke zpochybňování norem jeho vlastní rodiny. (Matoušek, 1997)

1.2. Tělesný vývoj

Dítě v tomto období ztrácí svou zakulacenost. Dochází ke změnám proporcionality hlavy a končetin vůči tělu. Růst dále postupuje ustáleným tempem a vývoj pokračuje pomalu a plynule. (Thorová, 2015) Například v 10 letech věku je u chlapců průměrná výška 140 cm a váha 33, 5 kg. U dívek je potom průměrná výška 139, 5 cm a váha 33 kg. Čili rozdíly ve váze a výšce nejsou v tomto období mezi chlapci a děvčaty téměř žádné

a začínají se projevovat až v pozdějších obdobích ve spojitosti se sexuálním dozráváním. (Matějček & Pokorná, 1998)

Růst dítěte je v určité míře založen na dědičnosti, a to jak ve složce hmotnosti, tak především ve složce výšky. Podstatnou úlohu zde však sehrávají i vnější faktory, především je to výživa, celková sociální a hygienická úroveň prostředí, ve kterém dítě vyrůstá a v neposlední řadě také podněty, kterými okolí na dítě působí. (Matějček & Pokorná 1998) Ve věku 10 let dosahují děti zhruba 85% své celkové finální výšky (Zbořilová, Přidalová, Podzimková & Cinařová, 2016). Děti tohoto věku také dostávají druhý chrup. Rysy v obličejí vystupují a děti se začínají přibližovat své dospělé podobě. V daném období mozek dítěte stále ještě roste. Okolo 10. roku se výrazně zpomaluje růst mozku. Je v tu dobu vyvinut, ale zhruba do 21 let bude docházet ke zdokonalování jednotlivých spojení mezi jeho buňkami. Pohyby, které vykonávají velké svaly, jsou již obratné. Děti dokáží bez problémů skákat přes švihadlo, jezdit na kole nebo házet míčem. V případě jemné motoriky, tak pohyby drobných svalů jsou v tomto věku ještě nepřesné. Stále totiž probíhá dotváření koordinace mezi zrakem a jemnými pohyby prstů. Dochází také ke sladění činnosti očí, což dítěti umožňuje rozlišení většího množství odstínů barev. (Říčan, 2006)

1.3. Vývoj kognitivních procesů dětí v mladším školním věku

Lidská psychika je kognitivní psychologí vnímána jako systém, který zpracovává a využívá informace. Na základě vzájemného propojení téměř všech psychických procesů dochází k volné výměně informací mezi těmito jednotlivými procesy. (Plháková, 2003)

Velké změny se týkají v tomto období především kvality všech racionálně kognitivních funkcí. Děti tohoto věku jsou ke všem nárokům, které jsou na ně kladeny všeobecně poměrně pozitivně naladěny. Na základě univerzálnějšího uzpůsobení morfologické stavby vnitřních struktur mozkových hemisfér mají konkrétně dívky vyšší schopnost přijímat různé podněty a úkoly, které následně zvládají lépe než chlapci ve stejném věku. Již v tomto věku je u dětí, které vyrůstají v prostředí méně podnětném, pozorovatelná určitá lhostejnost nebo nerozvinutost volných procesů. (Čačka, 1997)

1.3.1. Vývoj vnímání

„Vnímání slouží k získávání informací o tom, co nás obklopuje tady a teď. Mělo by být alespoň natolik přesné, aby umožňovalo optimální reagování.“ (Čačka, 1997, s. 77) V mladším školním věku se vnímání rozvíjí ze stádia globálního do stádia analytického. Děti dovedou vnímat detaily a jednotlivosti, což slouží jako podklad pro výuku čtení a psaní. (Matějček & Pokorná, 1998) Bezděčné vnímání se vlivem školy zvolna proměňuje v záměrný organizovaný proces. Vnímání se tedy v tomto věku stává diferencovanějším a integrovanějším. (Čačka, 1997) Schopnost rozlišování různých podnětů, které jsou si navzájem podobné, se stále vyvíjí (Kuric, 2000).

Ve školním věku získává na důležitosti koordinace a integrace různých způsobů vnímání. Především jde o zrakové a sluchové vnímání. Správný vývoj je spojen s dosažením určité úrovně zralosti v daných oblastech mozku a také na jejich propojení. Svůj význam zde má i zkušenost, která slouží k zautomatizování těchto spojení. (Vágnerová, 2012)

1.3.2. Vývoj myšlení

„Myšlení napomáhá postihování skutečnosti prostřednictvím různých úrovní chápání vztahů a řešení problémů. Myšlenkové operace se opírají o vjemy i zásoby představ a pojmů.“ (Čačka, 1997, s. 83)

Myšlení dítěte v období mladšího školního věku je vázané na realitu. Dítě je tedy schopno uvažovat o něčem, co samo již zná, přestože daný objekt, o kterém uvažuje, není v danou chvíli přítomen. V tomto období je dítě zaměřeno na poznávání skutečného světa a při svém uvažování vychází dítě z vlastních zkušeností, přičemž své osobní zkušenosti ještě nedokáže ve všech případech správným způsobem zobecnit, a dále aplikovat v jiných situacích. (Vágnerová, 2012) Piaget (2010) toto období označuje jako stadium konkrétních operací.

Zásadními charakteristikami, které se pojí s konkrétním logickým myšlením dětí v mladším školním věku je schopnost decentrace, konzervace a reverzibility. **Decentrací** je míněna schopnost dítěte posuzovat skutečnost z více možných hledisek a brát v potaz různé souvislosti a vztahy. Je to proces, který vede ke komplexnějšímu a také kvalitnějšímu poznávání, kdy není myšlení vázáno na nápadné znaky, které pro pochopení

nejsou podstatné. Zásadní význam decentrace je schopnost překonání vázanosti na jeden aspekt při poznávání reality. Při úvahách o okolním světě je dítě v tomto období schopno pohlížet na realitu očima jiného člověka, což vede k tomu, že si dítě dokáže představit, jak lidé posuzují jeho názory, chování nebo postoje. Schopnost *konzervace* je označována jako vědomí trvalosti objektů. Dítě chápe trvalost podstaty objektu, i v takovém případě, kdy dojde ke změně vnějšího vzhledu daného objektu. Dítě v tomto věku chápe schopnost proměny jako jednu z možných vlastností určitého objektu. *Reverzibilita* tedy vratnost je schopnost uvědomit si, že pokud dítě něco udělá, je možné takovou situaci vrátit zpět do původního stavu. Změny tedy již nejsou chápány jako něco definitivního a neměnného. (Vágnerová, 2012) Vedle zásoby představ a pojmů se schopnost porozumění také zvyšuje, když se děti zapojují do školní práce rozvíjených myšlenkových operací, jako jsou analýza, srovnávání, analogie, syntéza a zobecňování. Praktické problémy dokážou děti tohoto věku řešit pružně. Zhruba okolo 9. roku dítěte, dozrává schopnost sledování více kritérií při třídění, dále je zde větší pohyblivost názorových struktur a s tím spojené bohatší chápání vztahů. (Čačka, 1997) Myšlení dítěte mladšího školního věku obsahuje stále ještě jisté znaky subjektivnosti a spjatosti s city, dochází k nepřesnosti a také neúplnosti závěrů, které vyplývají z náhodnosti a unáhlenosti (Vágnerová, 2012).

S myšlením je zároveň velmi úzce spojen **vývoj řeči**. Nejčastější formou komunikace myšlenek je totiž forma verbální. Na počátku období mladšího školního věku čili zhruba v sedmi letech je uvedena průměrná slovní zásoba 2500 slov. Naopak ke konci tohoto vývojového stadia, tedy zhruba v deseti letech je slovní zásoba dítěte průměrně 5400 slov. (Čačka, 1997) Rozvoj slovníku dítěte je závislý na komunikačním kódu prostředí, ve kterém vyrůstá. Tím je myšlena rodina, média, škola a vrstevnická skupina dítěte. (Vágnerová, 2012)

1.3.3. Vývoj pozornosti

Pozornost slouží člověku k regulaci jeho psychické aktivity. Podstatnou součástí pozornosti je dovednost zabývat se tím, co je aktuálně důležité. Schopnost soustředit se konkrétním žádoucím směrem po dobu nezbytně nutnou, lze považovat za součást školní zralosti dítěte. V průběhu školního věku dítěte se flexibilita pozornosti zlepšuje, v závislosti nejen na zrání daných mozkových struktur, ale také na získaných zkušenostech. Školní děti se již od dětí předškolních liší schopností pochopení, že na konkrétní podnět je možné nahlížet z různých pohledů. Dále dovedou monitorovat své

vlastní chyby, čehož využívají při své další práci. Děti v mladším školním věku je stále možno čímkoli rozptýlit. Na druhou stranu mezi 8. a 11. rokem života dítěte se schopnost ovládat pozornost rychle zlepšuje. Pro mladší školáky je jednodušší koncentrovat svou pozornost na podněty zrakové, protože je možné pozorovat je tak dlouho, jak samo potřebuje. Obtížnější je potom pro dítě koncentrovat se na podněty sluchové, které poměrně rychle mizí a nedá se k nim tedy vracet. (Vágnerová, 2012) Mezi 7. a 10. rokem věku je dítě při méně poutavé činnosti schopno se koncentrovat maximálně 20 - 30 minut. V případě rozsahu pozornosti je v průběhu prvního stupně u dětí pozorovatelný nárůst počtu prvků, které lze v jednom okamžiku postřehnout, ze 4 - 5 prvků na 6 - 7. (Čačka, 1997)

Důležitá je také schopnost ovládat a potlačovat cokoli, co v daný okamžik není podstatné, případně to, co působí rušivě, tedy schopnost inhibice. U mladších školáků je schopnost inhibice zatím nezralá, což je příčinou toho, že si všímají různých typů podnětů a to bez rozlišení jejich kvality či významu pro ně samotné. V tomto věku již dochází ke zlepšování schopnosti korigovat impulzivní reakce. Přijatelná úroveň je objevuje průměrně ve věku 10 let. (Vágnerová, 2012)

1.3.4. Vývoj paměti

„Paměť je nesespecifický duševní proces umožňující vštípení, uchování a vybavení nejen dřívějších vjemů, ale i myšlenek, citových prožitků a volního vypětí, tedy všech duševních procesů, na které se lze mimovolně či záměrně soustředit.“ (Čačka, 1997, s. 80)

Paměť dětí se v tomto věku proměňuje z nezáměrné na paměť záměrnou (Kuric, 2000). V mladším školním věku dochází k prudkému rozvoji paměťových funkcí. Mezi projevy rozvoje paměťových funkcí lze zařadit zvýšení kapacity paměti, rychlost zpracování informací a dále osvojování si paměťových strategií spolu s jejich efektivním využitím. Děti v tomto období se zatím ještě nesvedou učit. Paměť těchto dětí zatím funguje mechanicky. Jedinou strategií, kterou děti obvykle užívají je opakování. Opakovat však svedou informace, které znovu slyší či vidí. V průběhu tohoto vývojového období zhruba ve věku 9 – 10 let jsou děti schopny využívat dalších strategií. Takovou strategií je například uspořádání informací. Tím je myšleno roztřídění jednotlivých informací do kategorií, což slouží pro snadnější zapamatování, ale i vybavení. (Vágnerová, 2012)

Představy dětí v tomto období jsou velice názorné a silně citově zbarvené a skládají se z necelistvých obrazů, k jejich ucelení dochází ve věku okolo 10 – 11 let (Kuric, 2000). Fantazie je označována jako schopnost operování s představami (Čačka, 1997). K vývoji fantazie dochází u dětí v těsném vztahu s rozvojem ostatních psychických procesů a v tomto období je fantazie význačná svou živostí (Kuric, 2000).

1.4. Vývoj osobnosti

V tomto období bývají děti převážně optimisticky laděné a vyrovnané. Celkově se zrání organismu dítěte vyznačuje zvýšenou emoční stabilitou a odolností vůči zátěži. Schopnost ovládnutí svých vlastních emocí se rozvíjí právě u dětí ve školním věku. U dětí také dochází k rozvoji emoční inteligence. Ať už ve smyslu vyznat se ve svých pocitech nebo v pocitech druhých lidí. S tím také souvisí rozvoj schopnosti práce s empatií. V návaznosti na to, je rozvíjena také schopnost mluvit o emocích druhých lidí. Velké množství emocí souvisí se vztahy s druhými lidmi, které dětem mohou sloužit jako emoční opora. Zároveň pro něj však mohou představovat určitý zdroj nejistoty či strachu. Touto emoční oporou jsou pro děti mladšího školního věku především rodiče. V tomto věku již děti zvládají vlastní emoce poměrně dobře regulovat a zvládají emoce i předstírat. Zároveň své vlastní emoce již nedávají najevo tolik jako tomu je u dětí v předškolním věku. Zmíněná schopnost ovládnutí jednotlivých emocí se rozvíjí postupně. (Vágnerová, 2012) City dítěte postupně ztrácejí afektivní charakter. Dále se diferencují a děti je dostávají pod vědomou kontrolu. (Kuric, 2000)

2. Rodina

2.1. Definice rodiny

Dle psychologického slovníku je rodina definována jako společenská instituce, která je založená na sexualitě a rodičovských tendencích. Za hlavní funkci rodiny je považováno zajištění bezpečí jejích členů a výchova dětí. (Sillamy, 2001) Dále je například dle Sobotkové (2001) rodina považována za primární kontext lidské zkušenosti od kolébky až po smrt.

Jiná definice rodinu označuje jako strukturovaný systém (celek), přičemž smyslem, účelem a náplní tohoto systému je tvorba poměrně stabilního bezpečného prostředí pro sdílení, reprodukci, a také produkci lidí. (Kraus & Poláčková, 2001) Takový systém je soubor jednotlivců, kteří jsou ve vzájemné interakci. Zároveň je tento systém více než pouze sumou jeho jednotlivých částí. (Matoušek, 1997)

Rodina je zásadní a velmi důležitá část identity dítěte mladšího školního věku. Tvoří základní emoční zázemí dítěte. Zároveň je pro dítě útočištěm, kam se po tom, co nastoupilo do školy, každodenně vrací. V tomto věku rodina stále uspokojuje většinu potřeb dítěte. Zásadní význam má pro dítě tohoto období trvalá přítomnost rodičů a to v tom smyslu, že jsou mu k dispozici, pokud je potřebuje. V mladším školním věku jsou děti silněji identifikovány s rodičem stejného pohlaví. Děti již také zvládají rozlišovat mezi rolemi rodiče a dítěte. (Vágnerová, 2012)

2.2. Historický pohled na rodinu

Prvotní význam slova rodina byl odlišný od významu, který si pod tímto pojmem představíme dnes. Do první poloviny 19. století byla rodina chápána jako společenství lidí, kteří bydleli pod jednou společnou střechou. Zároveň měli všichni nad sebou jednu společnou autoritu - „hlavu rodiny“. Druhý typ pojetí rodiny byl platný zhruba ve stejnou dobu, jako předchozí zmíněné pojetí. Zde byla rodina chápána jako určitý systém pokrevního příbuzenství. (Matoušek, 1997) K zakládání nových rodin docházelo před 19. stoletím také kvůli státu. Tak tomu bylo například ve Starověkém Řecku. Cit se stal pro lidi zásadní hodnotou až v období romantismu. (Lovasová, 2006)

Současný obraz rodiny, tedy soužití muže a ženy společně s dětmi, se v naší společnosti ustálil po průmyslové revoluci (Možný, 1990). Podobu rodin v tomto období

zásadně ovlivnil fakt, že velké množství žen se začalo uplatňovat na trhu práce. Tím se dostal do pozadí, do té doby tradiční model patriarchální rodiny, kdy byly ženy podřízené mužům. Rodiny jsou již v tomto období zakládány proto, aby uspokojily citové potřeby partnerů. (Lovasová, 2006) V 50. letech 20. století se psychologové věnovali studiu dětského vývoje, zahrnujícího i jednosměrný proces probíhajícího od rodiče k dítěti. V 60. letech byla již jejich pozornost soustředěna na obousměrnou interakci mezi dítětem a rodičem. Freud ve své psychoanalýze spatřuje v rodině prostředí, které významným způsobem programuje osobnost člověka. Dále i vývojová stádia, která zpracoval Erikson, mluví o rodinných vztazích jako o nejvlivnějším činiteli ovlivňujícím především první třetinu života člověka. (Matoušek, 1997)

2.3. Současná podoba rodiny

V dnešní době si pod pojmem rodina ve většině případů představíme manželský pár s dětmi (Matoušek, 1997). Zároveň je pravdou, že v současné době roste počet bezdětných párů a také dětí, které nejsou narozeny v manželství. Z čistě finančního hlediska je dítě velmi nákladnou investicí. Proto budoucí rodiče dnes více zvažují, zda a kolik dětí si pořídit. Přetrvává však fakt, že dítě je v současnosti především investicí citovou. (Lovasová, 2006)

V případě současné podoby rodiny, svou roli hraje také to, že plnění určitého množství funkcí, které rodina plnila v minulosti, na sebe převzaly různé sociální instituce. Dále také jak již bylo výše zmíněno, se vytrácí ritualizovaná podoba rodiny. Dochází k častější rozvodovosti a z toho plyne i nižší stabilita rodiny. Svou proměnou prochází i kompletní struktura rodiny. Tím je myšlen menší počet dětí v rodině, snižují se také počty vícegeneračních rodin. Dochází k rozvoji plánovaného rodičovství a antikoncepce. S prodlužující se délkou života se také prodlužuje doba trvání rodiny, po tom co z rodiny odejdou děti. Lidé mají děti ve vyšším věku, než tomu bylo dříve. A nároky, které jsou na rodiče kladeny v rámci jejich zaměstnání, se také zvyšují, což může mít negativní dopad na rodinu z toho důvodu, že se zkracuje čas, který rodiče spolu s dětmi stráví. (Kraus & Poláčková, 2001)

Z celkového počtu rodin tvořily v roce 2013 úplné rodiny 49% domácností. Zhruba dvě třetiny z těchto úplných rodin tvoří páry bez závislých dětí. Druhý nejčastější typ domácností jsou domácnosti jednotlivců, které tvoří 32,5% domácností. Zároveň je to typ

domácností, jejichž počet se zvyšuje nejrychleji. Neúplné rodiny potom tvoří 13,5% domácností. 81% neúplných rodin vytvářejí matky se závislými dětmi. (Český statistický úřad, 2013)

V roce 2015 byl proveden výzkum, který byl zaměřen na porovnávání formální struktury rodiny, komunikace v dané rodině a životní spokojenosti dětí. Bylo zjištěno, že právě životní spokojenost dětí má úzký vztah s komunikací, která v rodině mezi dětmi a jejich rodiči probíhá. Zároveň byla potvrzena i spojitost mezi spokojeností dětí a formální strukturou rodiny. Čili nejvyšších hodnot životní spokojenosti dosahovaly děti z rodin úplných, kde byla komunikace označena jako snadná. Na druhou stranu nejnižších hodnot v životní spokojenosti dosahovaly děti, které žily v neúplné rodině s jedním vlastním rodičem a komunikaci s tímto rodičem označily jako špatnou. (Hodačová, Čermáková, Šmejkalová, Hlaváčková & Kalman, 2015)

2.4. Rodina jako systém

Rodinný systém se společně rozkládá v čase a prostoru. Mezi **základní charakteristiky rodinných systémů** patří *organizační složitost* rodinných systémů. Tím je myšleno, že rodinné systémy vytvářejí komplikované sítě navzájem propojených vztahů, které se také navzájem ovlivňují. (Sobotková, 2001) Kromě vnitřních vazeb mezi jednotlivými částmi systému, čili mezi jednotlivými subsystemy, existují také vazby systému navenek (Matoušek, 1997). Jako další charakteristika rodinného systému je uváděna *otevřenost* tohoto systému, se kterou se pojí *životaschopnost* rodinných systémů, schopnost reprodukce nebo kontinuity a dále také *schopnost změny*. Následující charakteristikou je *adaptabilita* rodinných systémů, což je schopnost přizpůsobení se podnětům, které přicházejí z vnějšího nebo vnitřního prostředí. Na základě tohoto přizpůsobování se rodinné systémy vyvíjejí a mění. V neposlední řadě jsou rodinné systémy označovány jako systémy *průběžné informační výměny*. (Sobotková, 2001)

Mezi **základní subsystemy**, z nichž se skládají rodinné systémy, patří subsystem *manželský* (partnerský), který je založený na schopnosti muže a ženy vytvořit dobře fungující vztah. Tento subsystem je subsystemem nejpodstatnějším a hraje nejdůležitější roli ve vývoji celého životního cyklu rodiny. Dalším typem je subsystem *rodič - dítě*. Ten vzniká momentem početí a na jeho základě dochází k rozšíření hranic manželského systému. Do života rodičů přináší novou životní zkušenost. Třetím subsystemem je

subsystém *sourozenecký*. Zde se dítě učí soutěžení, spolupráci, vzájemné podpoře, ale také utváření kompromisů. Zkušenosti a dovednosti, které si dítě odnáší ze sourozeneckého subsystému, využívá následně v dalších životních sociálních interakcích. Důležitým prvkem jsou hranice mezi subsystémy a také interakce mezi jednotlivými subsystémy. Rodinné problémy může signalizovat tvorba a následně zbytečně dlouhé a neopodstatněné přetrvávání subsystémů. Například subsystému matka - mladší dítě nebo otec - starší dítě. Rodinné subsystémy je třeba vidět v jejich neustálém pohybu a vývoji. Statický náhled na rodinu není přínosný. (Sobotková, 2001)

Nejzásadnějším faktorem, který ovlivňuje tzv. psychologické „well being“ v rodině, jsou rodinné interakce. To jsou systémově založené, dynamické způsoby komunikace mezi jednotlivými členy rodiny. Také sem patří způsoby, kterými se jednotliví členové k sobě navzájem vztahují. Právě tyto každodenně se opakující interakční vzorce vytvářejí atmosféru té dané rodiny. Mezi jednotlivé položky, které jsou v rámci rodinných interakcí sledovány, je zařazena dominance, city, komunikační dovednosti, výměna informací a instrumentální chování při řešení problému, konflikty a podpora, pečování, respekt, porozumění či ocenění. (Sobotková, 2001) Čili, aby si jednotliví členové rodiny k sobě vytvořili vzájemný vztah, musí tito členové vstoupit do interakce a musí spolu komunikovat. Na základě komunikace si každý člen rodiny vytváří určitou definici sebe sama. Tato definice může být v rámci komunikace potvrzena, odmítnuta nebo ignorována. Ve spojitosti s definicí sebe sama vznikl termín pseudovzdálenost. Tím označujeme rodiny, které nabízejí falešný souhlas s definicí právě sebe sama, a to z důvodu udržení zdánlivé harmonie. Pojmem pseudohostilita naopak označujeme stav, kdy se jednotliví členové rodiny vyhýbají vzájemnému sblížení, které by rodinu mohlo ohrozit. Zásadním aspektem rodinných interakcí je také rytmičnost rodiny, která je důležitá pro vzájemné porozumění, spolupráci a udržení stabilních vztahů. (Matoušek, 1997)

K rozvíjení vztahů mezi rodiči a dětmi nedochází v rovině autority a podřízenosti, ale k jejich rozvoji dochází v rovině přátelství (Kraus & Poláčková, 2001). Vztahy v rodině jsou dále definovány na základě rodinných pravidel. Tato pravidla existují jak v rodinách funkčních, tak i v disharmonických. Co se však týče rodin disharmonických, tak pravidla vedou pouze ke zdánlivému řešení problémů, přestože se ve skutečnosti nic nezmění. (Matoušek, 1997)

Pro vývoj dítěte je ideálním stavem přítomnost obou rodičů v rodině (Hodačová, Čermáková, Šmejkalová, Hlaváčková & Kalman, 2015). Tyto **rodičovské role** by se v ideálním případě měly navzájem doplňovat (Kraus & Poláčková, 2001). Nicméně je poslední dobou zdůrazněna spíše důležitost kvality partnerského vztahu a rodičovství, než formální struktura rodiny. Rodičovský konflikt, ať už v manželství nebo po rozvodu, má vždy negativní vliv na vývoj dítěte. (Hodačová, Čermáková, Šmejkalová, Hlaváčková & Kalman, 2015) Na průběh socializace dítěte může mít zároveň negativní dopad stav, když se jak otec, tak matka především snaží realizovat ve své profesi (Kraus & Poláčková, 2001). Ve většině případů mají matky bližší kontakt s dětmi. Matky dětem poskytují emoční podporu a děti svou matku vnímají jako důvěryhodnou osobu, které se mohou svěřit. Vztahu dětí s otcem již ve většině případů není natolik těsný a důvěryhodný jako vztah s matkou. (Hodačová, Čermáková, Šmejkalová, Hlaváčková & Kalman, 2015) Obecně vzato mívají děti s otcem horší vztah, než je jejich vztah s matkou (Matoušek, 1997). Zaměření otců je spíše směrem rozvoje dovedností svých dětí. V každém případě kvalitní vztah a komunikace s otcem má rovněž zásadní vliv na zdravý vývoj dětí. (Hodačová, Čermáková, Šmejkalová, Hlaváčková & Kalman, 2015) Zároveň v českých rodinách otec výrazně více rozkazuje oproti matce, která spíše žádá a prosí (Matoušek, 1997).

Role žen, mužů a z nich vyplývající role rodičovské procházejí svou proměnou v závislosti na ekonomických, ideologických a také společenských změnách. Takové změny se odráží i ve fungování rodiny. Současnou přední charakteristikou je variabilita těchto rolí, kdy je role matky zásadně pozměněna zaměstnaností a emancipací žen. Kdežto otcovská role je ovlivněna určitou nejistotou. Otcové dnes vykonávají i práce, které byly dříve označovány za typicky ženské a zároveň přestávají být primárními živiteli rodiny. (Sobotková, Reiterová & Hurníková, 2011) Konkrétně ve vývojovém období mladšího školního věku role matky neprochází zásadní proměnou. Podstatnější změna souvisí v tomto věku dítěte s rolí otce. Otec se pro dítě stává partnerem při různých činnostech. Zároveň pro děti poměrně často otec představuje větší autoritu než matka. To plyne z větší účasti matky na každodenním životě dítěte. Přijatelný vztah mezi rodiči považují děti v tomto věku za samozřejmý. Děti potřebují, aby jejich rodinné zázemí bylo spolehlivé a klidné. Pokud tomu tak není, může v dětech takové prostředí vyvolávat úzkost. (Vágnerová, 2012)

Vztahy se sourozenci představují pro dítě prostředek k získávání zkušeností. Například je to prostředek k učení se řešení konfliktů. Děti v mladším školním věku mají tendenci se sourozenci často soupeřit. Zvládají však i spolupracovat a navzájem se podporovat. Ve školním věku jsou již určité osobnostní rysy a způsoby chování dostatečně vyhraněné. Zároveň jsou tyto charakteristiky ovlivněny pořadím sourozenců. Starší děti mívají dominantní pozici. Můžou být pro své mladší sourozence objektem k identifikaci. V menší míře může dojít k situaci, kdy se mladší sourozenec chce od staršího sourozence odlišit. Na starší děti jsou kladena vyšší očekávání a nároky. Proto bývají starší sourozenci více ambiciózní a také motivovaní k výkonu a k sebepoznání. Rovněž bývají zodpovědnější. K mladším sourozencům se rodiče chovají shovívavěji, jsou k nim více tolerantní a také jim ve větší míře odpouští. (Vágnerová, 2012)

2.5. Funkce rodiny

Pokud vytvoříme určitou sumarizaci činností, které rodina zajišťuje svým jednotlivým členům, lze sem zařadit hmotné zajištění, dále péči o zdraví, výživu a kulturní návyky. Také má za úkol tvorbu vhodného výchovného, socializačního prostředí a též tvorbu morálních postojů dětí. Rodina by měla dětem poskytovat podporu a ochranu. Měla by je také zároveň usměrňovat a ovlivňovat. (Kraus & Poláčková, 2001)

Konkrétní funkce jsou dle Krause a Poláčkové (2001) následující:

1. **Biologicko - reprodukční funkce** - Jde o uspokojování biologických a sexuálních potřeb jedince. Zároveň má tato funkce zásadní význam pro pokračování rodu.
2. **Sociálně - ekonomická funkce** - Tato funkce se týká hmotného zajištění rodiny. S tím je spojena i pozice rodiny jako spotřebitele, čímž se rodina stává zásadní pro současný trh.
3. **Socializačně - výchovná funkce** - V rámci této funkce se děti učí přizpůsobení se sociálnímu životu a osvojují si žádoucí způsoby chování, které jsou typické pro běžnou většinovou společnost.

Lovasová (2006) zmiňuje 4. funkci, a to **funkci emocionální**. Jejímž úkolem je zajištění citového zázemí jednotlivým členům rodiny. Emocionalita je také zásadním prvkem, který zajišťuje soudržnost rodiny.

Sobotková (2001) uvádí, že rodinné fungování je stav, kdy je daná rodina schopna fungovat ve čtyřech klíčových oblastech. První z těchto oblastí je **osobní fungování**, které se týká spokojenosti jednotlivých členů rodiny s vlastní pozicí a rolí. Další je **manželské (partnerské) fungování**, související se vzájemným partnerským souladem a sexuální spokojeností. Třetí oblastí je **fungování rodičovské**. Zde se jedná o odpovědnost plynoucí z role rodiče a pocit obohacení vycházející z této role. Posledním bodem je poté **socioekonomické fungování** související s ekonomickou úrovní dané rodiny a jejího sociálního začlenění.

Rodina může také správně fungovat pouze v případě, není-li narušena mezigenerační hranice. To znamená, pokud při určitém rozporu není dítě spojencem jednoho z rodičů proti rodiči druhému. (Matoušek, 1997)

Aby byla rodina s dítětem, které již nastoupilo do školy a netráví tudíž veškerý čas s rodiči, funkční, je nutné, aby si zachovala alespoň nějaké společné činnosti, kterým se jednotliví členové věnují společně ve volném čase. (Matoušek, 1997)

2.6. Typologie rodiny

Existuje množství různých typologií rodin. Dle Sobotkové (2001) je rodina členěna konkrétně na tři základní typy. Prvním je **uzavřený rodinný systém**, pro který jsou typické pevné struktury jako vztažné body pro změnu a řád. Druhým typem je **otevřený rodinný systém**. V tomto případě vyplývá řád a změna z interakce mezi relativně pevnými, ale stále se vyvíjejícími rodinnými strukturami. Posledním typem je **náhodný rodinný systém**. V tomto případě ani jedna ze struktur není stabilní.

Rodina, která je tvořena párem rodičů a jedním nebo více dětmi je označována jako **rodina nukleární**. Pokud zahrneme i další blízké příbuzné, jako jsou prarodiče, tety, strýcové a další, mluvíme o **rodině rozšířené**. Rodina, v níž jedinec vyrůstá je označována jako **rodina orientační** a rodina, kterou daný jedinec v průběhu svého života sám zakládá je poté nazývána **rodinou prokreační**. Dále lze ještě mluvit o rodině úplné a neúplné. (Kraus & Poláčková, 2001) **Úplná rodina** je rodina, kde jsou přítomni oba rodiče společně s dětmi. Za **neúplnou rodinu** je potom považována rodina, kterou představuje jeden z rodičů alespoň s jedním dítětem. Celkový počet neúplných rodin je největší měrou tvořen rozvody. Druhé v pořadí je úmrtí jednoho z rodičů. Dále jsou to rodiny, kdy jsou rodiče sice manželé, nicméně jeden z nich není uveden k trvalému pobytu ve společné

domácnosti. Poslední možností je ta, že je rodič dítěte svobodný. (Matějček, 1986) Dalším typem rodiny může být ještě **rodina doplněná**. Kdy je jeden z rodičů rodičem biologickým a druhý rodič je potom novým partnerem biologického rodiče. To znamená, že tento nový rodič je pro dítě tzv. rodič nevlastní. (Matějček, 1992) Na základě zvládnutí plnění jednotlivých funkcí, které byly výše zmíněny, lze rodinu označit jako **funkční**, ve které dochází k plnění všech funkcí. Dále je to rodina **afunkční**, kde přestože nedochází k plnění jedné nebo více funkcí, tak není žádným vážným způsobem narušen ani vývoj dítěte ani fungování samotné rodiny. Posledním typem rodiny, který spadá do této kategorie je **rodina dysfunkční**. Zde již dochází k internímu rozkladu rodiny a zároveň je podstatnou měrou narušen socializační vývoj dítěte. (Kraus & Poláčková, 2001)

V 90. letech zpracovali Kovařík a Matějček výzkum zabývající se právě funkčností rodin. Z celkového počtu zkoumaných rodin bylo zhruba 70% zařazeno mezi rodiny funkční. Mezi rodiny afunkční spadalo zhruba 10% a zbývajících 20% se zařadilo někam mezi tyto dvě zmiňované skupiny. Výsledek zahrnoval také zjištění, že rozdíl mezi spokojenými a nespokojenými rodinami se týká hlavně vnitřních znaků, tedy komunikace, vzájemných interakcí a vazeb nebo třeba kladení důrazu na tradiční hodnoty. Naopak spokojenost rodin nikterak těsně nesouvisí se znaky vnějšími, kterými jsou velikost, uspořádání a skladba rodiny. (Lovasová, 2006)

2.7. Rodinná diagnostika

Na základě diagnostických metod sledujeme údaje o organizaci rodiny a její struktuře, dále údaje o kvalitě rodinných interakcí a komunikace, také sledujeme hodnocení rodinného klimatu, soustředíme se na údaje o dyadických vztazích, všímáme si stadia vývoje rodiny a v neposlední řadě je důležitá orientace rodiny a její funkčnost. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015)

K rodinné diagnostice lze využít **klinické metody**, jako je *rozhovor* a *pozorování*. V rámci pozorování je možné využít speciálně zaměřené pozorování pomocí posuzovacích škál nebo u rodin se staršími dětmi strukturovaný rodinný rozhovor. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015)

Dále je možné využít **metod testových**, konkrétně se sem řadí *dotazníky* a *projektivní metody* (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015).

Pomocí **dotazníkových metod** pozorujeme hodnocení dyadických vztahů z pohledu dětí, sem řadíme například *PARQ - Dotazník rodičovského přijetí a odmítnutí* nebo *ADOR - Dotazník rodičovského jednání a postojů pro adolescenty*. V některých případech je přínosné pokud dotazník vyplní rodiče očima dítěte. Následné porovnání obou pohledů slouží pro hlubší porozumění rodinným vztahům. Druhá varianta dotazníků jsou dotazníky, které vyplňují rodiče, ve kterých posuzují vlastní postoje k dítěti. Například je to *PARI - Diagnostický inventář rodičovských postojů*. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015)

Jak již bylo výše zmíněno, je možné pro posouzení rodinných vztahů využít i **projektivních metod**. V tomto případě je nejčastěji využívána *kresba*. Ať už je to kresba volná nebo kresba rodiny či začarované rodiny. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015) Kresbu je možné hodnotit jako indikátor nepříznivých jevů v rámci rodinného prostředí (Uholyeva, 2015). Další projektivní metody, které lze aplikovat na děti je test *CATO, doplňování vět, doplňování povídek a Test rodinných vztahů* (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015). Použít lze také *Scénotest*, na jehož základě je možné vytvořit hypotézy, které objasňují vliv problematických rodinných nebo jiných konstelací na vznik určitého problému (Humpolíček, 2009). Jako další projektivní metodu je možné zmínit *Bears Family Projective Test*. V této metodě je stimulována hra a dětské vyprávění. Dále existují různé typy nedotazníkového měření rodinných vztahů. Jednou z metod je *Family Cohesion Index*. V rámci této metody děti znázorňují kohezi jejich rodiny. Z výsledného hodnocení vyplynulo, že děti z rodin, které jsou kohezní, jsou také nejvíce spokojené. Další metodou je *Sociomapování*, které mapuje komunikaci v malých skupinách. Také lze uvést metodu *Family Distance Doll Placement Technique*. Zde se na libovolných panenkách, které představují jednotlivé členy rodiny, zjišťuje vzdálenost mezi těmito panenkami a tím pádem i kohezi dané rodiny. Následující uvedenou metodou je metoda *Family Chess Board*, u které šachové figurky na šachovnici představují členy rodiny, jejich rozmístění v rámci šachovnice představuje blízkost mezi jednotlivými členy. V neposlední řadě lze zmínit ještě *Family System Test (FAST)*. Zde je zachycen celý rodinný systém včetně jeho subsystémů. Sledována je koheze a hierarchie rodiny. Využívání projektivních metod vyžaduje určitou praxi s jejich administrací a interpretací. (Uholyeva, 2015)

O rodinách je známo stále malé množství poznatků. Proto je přínosné objevovat nové interakční a vztahové fenomény, které životy rodin ovlivňují. Pomocí

nedotazníkových, tedy projektivních a semiprojektivních metod je možné přispět k hlubšímu poznání a pochopení vztahového života rodiny. (Uholyeva, 2015)

3. Kresba

Tvořivý proces je pro autora jakýmsi ventilem, který mu umožňuje naplnění a vnitřní očištění. Při výtvarné činnosti dochází k integraci osobnosti dítěte. Tvorba je pro dítě možnost k emocionálnímu, intelektuálnímu, fyzickému, estetickému, perceptivnímu, sociálnímu a také kreativnímu růstu a rozvoji. Svou integrující roli může výtvarná tvorba hrát i v oblasti mezilidských vztahů. (Šicková - Fabrici, 2002) Grafický symbol představuje pro dítě tu nejpřirozenější formu prezentace sebe sama ve světě. Spolu s tím je to pro dítě možnost reprezentace jeho již učiněné prvotní zkušenosti se světem. (Babyrádová, 1999) Kresba je formou svobodné tvorby, kterou dítě často, jako součást sebe samého, věnuje dospělému (Cognet, 2013). V životě dítěte představuje kresba neverbální symbolickou funkci, na základě které dítě zobrazuje realitu takovým způsobem, jakým ji samo chápe (Vágnerová, 2012). Kresba se pro nás stává přímou cestou do světa dětských prožitků. U dětí je totiž stále aktuální mimořádně živá schopnost projektivní exprese. (Čačka, 1997)

Všeobecně nejčastějším motivem, který se v dětských kresbách objevuje, je člověk. Časné dětské kresby zobrazují zpravidla pouze izolované představy, jako je člověk, auto, dům apod. Častým motivem, který si dítě pro svou kresbu také vybírá, je sluníčko. A to i přes to, že si jej vlastně nikdy nemůže prohlédnout. Dává totiž dětskému výtvaru jednotu, kterou dítě zatím nesvede zobrazit jiným způsobem. V dětských obrázcích se zároveň často setkáváme s motivy, které jsou dítěti zprostředkované skrze virtuální realitu. Například to mohou být filmové či seriálové hrdinové a také pohádkové postavy. Na druhou stranu je dítě součástí reálného světa a svou činností reaguje na podněty, které k dítěti z tohoto světa přicházejí. (Uždil, 2002)

Do deseti let věku kreslí děti nejraději z paměti a ze svých prožitků. Důvodem kresby je vyprávění. Tvorbou dítě vyjadřuje své city a přání. Je to také prostředek k uchopení problémů, které jsou pro děti příliš složité. (Čačka, 1997)

Zároveň je právě kresba hojně využívanou technikou v psychologii, protože je to činnost pro děti přirozená a také ve většině případů oblíbená. Využívá se k diagnostickým, psychotherapeutickým a zároveň výzkumným účelům. (Dymešová - Žáčková, 2005)

Mezi hybné síly fantazie, které ovlivňují dětskou kresbu, patří imaginace, symbolika a estetika (Cognet, 2013).

Imaginace je utvářena ve vztahu k realitě, která je ztělesňována druhým člověkem. Není možné přemýšlet nad něčím imaginárním a zároveň vynechat to reálné. (Cognet, 2013)

Další podstatnou část čerpá dětská kresba ze **symboliky**. Vyjádření symbolů je mnohotvárné a existují různé typy symbolů. Například symboly kulturní, intimní, originální nebo jedinečné. Právě symbolická funkce je tou nejdůležitější. Na jejím základě je totiž možné vyobrazení vztahů a chování, aniž by muselo být ze strany dítěte skutečně realizované. (Cognet, 2013) Pokud se na symboly pohlíží izolovaně, ztrácejí jakýkoliv smysl. Je nutné začlenit je do kontextu života dítěte. (Davido, 2008)

Co se týká **symboliky barev**, tak nelze upřít psychologickou hodnotu výběru a následnému použití jednotlivých barev. Nesmíme však opomenout vzít v potaz věk dítěte. (Davido, 2008) Barva zprostředkovává stav a intenzitu emočního života jedince (Šicková - Fabrici, 2002). Úplná nepřítomnost barev v kresbě značí citovou prázdnotu, v některých případech také asociální tendence. Dítě barvu využívá dvojnásobem. Za prvé jako napodobení přírody (např. zelená tráva) nebo ho vede jeho vlastní nevědomí, což vypovídá o osobnosti a myšlení dítěte. (Davido, 2008)

Černá barva je barvou smutku a tajemna. Její výlučné používání je signálem na prožité trauma nebo depresi. (Šicková - Fabrici, 2002) Využívání této barvy se objevuje v jakémkoliv věku a značí jistou míru úzkosti. V některých případech však může vypovídat i o bohatém vnitřním životě. (Davido, 2008)

Červená barva signalizuje vitalitu, život, sílu. Oblíbená je u hyperaktivních dětí. (Šicková - Fabrici, 2002) Její výhradní použití je běžné před šestým rokem života dítěte. Po šestém roce může značit určitou tendenci k agresivitě a nedostatečnou kontrolu emocí. (Davido, 2008)

Modrou barvu využívají děti, které mají tendenci k větší sebekontrolě. Pokud je využívána v šesti letech, značí dobrou adaptaci a pokud nahrazuje hnědou barvu, chce dítě zůstat „miminkem“. (Davido, 2008) Je to také barva povinnosti a konzervatismu. Pokud je využita bizardně, značí prožité trauma v souvislosti s rodinou. (Šicková - Fabrici, 2002)

Lidé, kteří preferují **žlutou barvu**, bývají označováni jako jasní myslitelé. Odpor ke žluté barvě může svědčit o strachu nebo neschopnosti vnitřního pohledu do sebe sama.

Někdy může tato barva také poukazovat na velkou závislost dítěte na dospělém. (Šicková - Fabrici, 2002)

Zelená barva je barvou naděje a klidu (Šicková - Fabrici, 2002). Její využití je srovnatelné s barvou modrou. Odráží však spíše sociální vztahy. (Davido, 2008)

Hnědá barva je potom označována jako barva, ve které se odráží špatná rodinná a sociální adaptovanost dítěte (Davido, 2008). Zároveň je to barva jedinců solidních, trpělivých, silných a spolehlivých (Šicková - Fabrici, 2002).

Fialová barva je znakem určitého neklidu a značí jistou úzkost. Malými dětmi je využívána jen zřídka. Často je využívána v obdobích obtížné adaptace. (Davido, 2008)

Oranžová je poté barvou extrovertů (Šicková - Fabrici, 2002).

Do deseti let věku dítěte upřednostňují dívky spíše žlutou, červenou, fialovou a modrou barvu. Chlapci ve stejném věku dávají přednost modré, červené a žluté. U dětí anxiózních převládá jednobarevnost a tmavé barvy, přičemž kresba zaujímá co největší možný prostor a prázdná místa jsou u nich často vyšrafována. (Šicková - Fabrici, 2002)

Estetika je v obrázku dítěte jakýmsi doplňkem citové stránky. Jde o vyjádření dítěte, jakým způsobem vnímá krásu, jaké má umělecké citění a jaká je jeho citlivost vůči harmonii. (Cognet, 2013)

3.1. Vývoj dětské kresby

Vývoj dětské kresby probíhá na základě vývoje jedince. Každý věk má svůj specifický typ kresby. (Davido, 2008)

1. Prvním stádiem je **období „skvrn“**. Toto období trvá zhruba do jednoho roku věku dítěte. (Davido, 2008)
2. Dítě ve věku okolo 1 roku poté prochází stádiem, které je nazváno jako **stádium „čmáranic“**. Zde dochází k čmáraní všemi směry, aniž by dítě tužku z papíru zvedlo. (Davido, 2008) Tato fáze je označena jako **fáze presymbolická, senzomotorická** (Vágnerová, 2012). V tomto případě je pro dítě podstatnější proces kreslení, než jeho výsledek (Uždil, 2002). Pokud dítě takovýmto způsobem kreslí silné čáry, zabírající spoustu místa, odpovídá tato kresba dítěti šťastnému

a spokojenému. Naopak pokud dítě tužku brzy odloží, svědčí to o určité nevyrovnanosti dítěte. (Davido, 2008)

3. Následující období je nazýváno **obdobím „čmárání“** a dítě jím prochází zhruba mezi 2. a 3. rokem života. Je zde zřejmá snaha o napodobení písma dospělých, tudíž je v tomto stádiu již pozorovatelný určitý záměr. (Davido, 2008) Zde dochází k přechodu na **úroveň symbolickou**. Dítě zjišťuje, že právě pomocí čmárání může zobrazit určitou realitu a stává se pro něj tedy symbolem něčeho. Výsledný produkt bývá ještě dodatečně pojmenován. (Vágnerová, 2012) Z původní hry, kterou kreslení pro dítě představuje, se právě kresba stává pokusem o uplatnění dětských schopností (Uždil, 2002).
4. Okolo 3. roku věku dítěte zhruba do jeho 5 let následuje **stádium „hlavonožců“** neboli stádium univerzálních postav. Dítě zobrazuje postavu jako kolečko, které představuje současně hlavu i trup, ze kterého vychází dvě ruce a dvě nohy. (Davido, 2008) Dítě se v tomto věku soustředí na obličej, protože má zásadní význam při navozování sociálních kontaktů. Končetiny mají pro dítě rovněž důležitý význam. Jsou zásadní pro jakoukoliv aktivitu člověka. (Vágnerová, 2012)
5. Dalším obdobím je stádium **subjektivně fantazijního zpracování** (Vágnerová, 2012). Okolo 5. roku života dítěte se v kresbě objevuje druhé kolečko, které nyní znázorňuje trup. S rostoucí mentální úrovní dítěte dochází i k navyšování počtu detailů v kresbě. (Davido, 2008) Typický příklad kreseb postav v tomto věku jsou průhledné kresby, u kterých bývá někdy zobrazen obsah těla. Často je zobrazen pupík. Tyto detaily mají společné to, že upozorňují na existenci trupu. S postupem času dítě postavu obléká a přikresluje jí další části oděvu. (Vágnerová, 2012) Mezi 5. a 7. rokem chybí v dětské kresbě perspektiva. Dětské kreslířské kresby zobrazují spíše svůj osobní svět, než svět vnější. Zobrazená realita je taková, jak ji zpracuje dětská mysl a často bývá také emočně zbarvená. (Davido, 2008)
6. Následující období, tedy období mezi 7. a 12. rokem věku dítěte, je nazýváno **„vizuálním realismem“** (Davido, 2008). Zároveň období vizuálního realismu odpovídá období mladšího školního věku, kterým se zabývám v této práci. Zde je typické, že se dítě snaží zobrazit to, co vidí. Jde tedy o objektivnější vidění světa, než v předchozím období. (Davido, 2008) Tato změna je důkazem začínající dětské

kognitivní decentrace (Vágnerová, 2012). Dítě zároveň již v tomto období nemá takovou potřebu své výtvořiny verbálně komentovat, protože kresby jsou již konkrétnější a expresivnější (Davido, 2008).

7. Po 12. roku věku nastává poslední období vývoje kresby, které souvisí se zobrazováním v prostoru a kresby jsou v tomto období již mnohem propracovanější (Davido, 2008).

Šicková - Fabrici (2002) uvádí následující vývojová stadia dětské kresby:

1. Věk dítěte od 2 do 5 let věku je označován jako **stádium čmáranic**. Období dělí na nezáměrné, následně záměrné čmáraní, poté napodobované čmáraní a na závěr lokalizované čmáraní.
2. Ve věku 4 let se dítě nachází ve **stádiu linií**, zahrnující první tvary jako je kruh a s tím spojená kresba hlavonožců.
3. Období mezi 5. a 6. rokem dítěte je nazváno **popisným symbolismem** a objevuje se zde první postava zobrazená jako schéma.
4. Mezi 7. a 8. rokem prochází dítě obdobím **popisného realismu**. Kresby jsou v tomto období spíše logické než vizuální. To znamená, že dítě zobrazuje spíše to, co o předmětu ví, než jak předmět vidí. Objevuje se zde již profil a transparentnost. Chybí perspektiva.
5. Ve věku mezi 9. a 10. rokem se jedná o **vizuální realismus**, kdy se dítě odklání od kreslení z paměti a pouští se spíše ke kreslení podle předlohy. Dále se objevují první pokusy o perspektivu a stínování.
6. Období 11. až 14. věku života dítěte je dále označováno jako **období potlačení**, kdy děti kladou důraz spíše na verbální projev a ke kresebnému projevu ztrácí odvahu.
7. U dětí starších 15 let poté dochází k **uměleckému oživení**.

3.2. Kresebné diagnostické techniky

Kresba je odrazem různých psychických, ale i jiných procesů. Lze v ní pozorovat úroveň jemné motoriky a senzomotorické koordinace, kognitivní přístup ke ztvárnění tématu a zároveň schopnost vizuální percepce. Kresba nám tedy poskytuje orientační informaci o celkové vývojové úrovni dítěte. Také zprostředkovává typ temperamentu dítěte, jeho emoční reagování a aktuální citové ladění dítěte. Pokud je kresba zaměřená na zpracování určitého konkrétního tématu, může nám poskytnout informace o postoji dítěte ke skutečnosti, kterou v kresbě zpracovává. Jde o specifické vztahy a postoje, které dítě v mnoha případech nedovede nebo nechce projevit verbálně. Například může jít o rodinné vztahy či sebepojetí dítěte. Kresebné testy je vhodné využívat jako úvodní metodu při navázání kontaktu s dětským klientem. Napomáhají k celkovému uvolnění dítěte, ke snížení napětí, nejistoty a k získání důvěry. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015)

Je doporučováno nevěnovat pozornost pouze výsledné kresbě, ale je důležité zaměřit se také na tempo, spontánní komentáře dítěte při kreslení a na chování dítěte během kreslení. Po dokončení kresby je zásadní rozhovor s dítětem nad danou kresbou. (Šicková - Fabrici, 2002)

3.2.1. Projektivní kresebné testy

Termín projekce je definován jako „obranný mechanismus *já* spočívající v nevědomém přisuzování svých vlastních pudů, myšlenek, úmyslů a vnitřních konfliktů druhým osobám a obecněji ve vnímání těchto pudů, myšlenek a konfliktů, jako by byly ve vnějším světě.“ (Sillamy, 2001, s. 161) Jako projektivní metody jsou potom označovány diagnostické techniky osobnosti, které vycházejí právě z projekce. Na základě projekce totiž dochází k různému vnímání vnějšího světa. Toto vnímání je ovlivněno naším světem vnitřním. (Sillamy, 2001)

Mezi projektivní kresebné testy řadíme **kresebné tematické techniky** a **techniky dokreslování předlohy** (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015).

V **kresebných tematických technikách** je kresba prostředkem ke ztvárnění určité konkrétní skutečnosti na základě zkušeností a představ dětí. Kresbu vytváří v závislosti na tom, jaký postoj si k dané skutečnosti děti vytvořily a tento postoj následně projikují do své

kresby. Mezi techniky, které se řadí ke kresebným tematickým technikám lze zmínit: (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015)

Projektivní hodnocení kresby lidské postavy

V tomto testu jsou hledány symboly, které z psychoanalytického hlediska chápeme jako signály nevědomí. Projektivní hodnocení kresby lidské postavy vychází z toho, že dítě do kresby promítá své postoje, pocity a projevují se v ní jeho typické osobnostní vlastnosti. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015) Dítě má možnost do testu projikovat pocity o sobě samém. Zobrazení může také představovat ideální koncept sebe samého (Šicková - Fabrici, 2002). Vztah mezi kresbou a psychologickými charakteristikami nemusí být zcela jednoznačný, proto na tyto charakteristiky nelze usuzovat pouze na základě kresby (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015). Kresba postavy je na 5. místě všech užívaných psychodiagnostických metod. Test je užíván téměř 48% psychologů v České republice. (Badošek, 2013)

Test hvězd a vln

Metoda, která se užívá k diagnostice osobnosti dítěte (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015).

Test stromu

Základní hypotéza tohoto testu vychází z představy, že v kresbě stromu dítě symbolicky ztvárňuje samo sebe a je to zároveň neuvědomované vyjádření vlastního postoje k vnějšímu světu (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015). Různé vrstvy osobnosti mohou být znázorněny jednotlivými rysy kresby (Šicková - Fabrici, 2002).

Test tří stromů

Do obrázku tří stromů jsou projikovány vztahy mezi dítětem a rodiči (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015).

Test domu

V tomto případě je kresba symbolem vlastního obrazu dítěte, jeho těla, vyspělosti, citové zralosti, kontaktu s realitou a také vztahu k jeho rodičům a sourozencům (Šicková - Fabrici, 2002).

Kresba rodiny

Kresba rodiny je chápána jako symbolické zpracování konstelace této primární sociální skupiny dítěte. A to tak, jak vztahy v rodině dítě vnímá a prožívá. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015) Test kresby rodiny existuje v několika modifikacích a je zpracován více autory. Porot ve své verzi testu kresby rodiny žádal děti, aby zobrazily svou rodinu a kresbu interpretoval na základě umístění jednotlivých postav, pořadí, ve kterém postavy zobrazilo a na jejich velikosti. V Cormanově testu kresby rodiny je instrukce trochu odlišná. Děti mají zobrazit takovou rodinu, kterou si představují (tato kresba představuje rodinu ideální) a až následně kreslí svou vlastní rodinu. Při analýze tohoto testu dítě popisuje jednotlivé postavy, popisuje citové preference k jednotlivým postavám a s určitou postavou se samo identifikuje. Jordan - Ionescuová a Lachancenová se zabývaly analýzou kreseb, které byly vytvořeny na základě různých typů zadání (např. kresba své vlastní rodiny, kresba své vlastní rodiny v akci, kresba své původní rodiny nebo kresba vymyšlené rodiny a další). (Cognet, 2013) Test Kineting Family Drawing (KFD) je založen na tom, že děti mají za úkol nakreslit každého člena své rodiny při nějaké činnosti. Autory tohoto testu jsou Burns a Kaufman. (Davido, 2008)

V roce 2012 byl zpracován výzkum, který se zabýval spojitostí mezi zpracováním dětské kresby rodiny a internalizovanými problémy dítěte. Bylo zde zjištěno, že pokud jsou do dětské kresby rodiny zařazeny zvláštní objekty, dále pokud jsou vynechány nečekané prvky u jednotlivých figur a pokud se v kresbě objevuje nedostatek ženských znaků u ženských figur, je to spojeno s právě s internalizovanými problémy chlapců a dívek. (Goldner & Scharf, 2012)

Kresba začarované rodiny

V tomto testu je ve větší míře stimulováno symbolické zpracování vlastních postojů a prožitků k rodině. Dítě tímto způsobem může sdělit informace, které by jiným

způsobem vyjádřit nechtělo nebo ani nedokázalo. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015)

Mezi **techniky dokreslování podle předlohy** poté řadíme *Warteggův kresebný test*. Tento test je metoda, která umožňuje poznat strukturu osobnosti, její funkce a vlastnosti a zároveň i příslušné neurofyzilogické základy. (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015)

PRAKTICKÁ ČÁST

1. Cíle

Cílem výzkumné studie je zmapování rodinných vztahů vybraných dětí na základě projektivních kresebných testů (Test rodiny, Test začarované rodiny) a Testu rodinných vztahů zachycujícího citové vazby dítěte.

Dále je pozornost věnována tomu, zda je možné na základě interpretace projektivních kresebných metod usuzovat na obdobné informace, které získáme z Testu rodinných vztahů.

2. Výzkumné otázky

1. Jak jednotlivé děti vnímají vztahy v rodině, na základě posouzení kresebných testů a Testu rodinných vztahů?
2. Lze získat obdobné informace o pojetí rodiny dítětem z kresebných testů a z Testu rodinných vztahů?

3. Popis vzorku

Vzorek byl vybrán na základě metody prostého záměrného výběru. Záměrný výběr je zároveň nejrozšířenější metodou. Účastníci jsou cíleně vyhledáváni podle nějakého kritéria nebo některé své vlastnosti. (Miovský, 2006) V tomto případě bylo zvoleno kritérium, dle kterého byli jednotliví respondenti vybíráni, jednalo se pouze jejich věk. Do výzkumné práce bylo zahrnuto 9 dětí v mladším školním věku. Dle Říčana (2001) jsou to děti ve věku od 6 do 11 let. Děti v tomto věku byly vybrány z toho důvodu, že se děti v období zhruba od 11 do 14 let, v případě kresebného projevu, dostávají do fáze tzv. potlačení a v tomto období ztrácejí ke kresbě odvahu (Šicková - Fabrici, 2002). Konkrétně zde bylo zahrnuto 6 dívek a 3 této věkové skupiny.

4. Využité metody

Pro praktickou část této práce byl zvolen způsob kvalitativního šetření. V kvalitativním výzkumu dochází k hloubkovému a podrobnému náhledu do jednotlivých případů, kterými se výzkum zabývá. V tomto typu šetření dochází ke zkoumání v přirozeném prostředí a dále je na základě získaných výsledků umožněno navrhování

teorií. Pro tento typ výzkumu se využívají metody, které jsou relativně málo standardizované a získaná data nemají strukturovanou podobu. Výsledky, ke kterým dojdeme na základě tohoto typu výzkumu, však nelze zobecnit na populaci. Dané výsledky jsou také v tomto případě snáze ovlivněny výzkumníkem a osobními preferencemi této osoby. (Hendl, 2005)

Pro praktickou část mé bakalářské práce jsem využila projektivní kresebné testy, konkrétně Test rodiny a Test začarované rodiny. Dále jsem použila Test rodinných vztahů zachycující citové vazby dítěte. Sběr dat probíhal individuálně a byl realizován v období od prosince 2016 do března 2017. S každým dítětem byly uskutečněny dvě schůzky. Během první schůzky byly vyhotoveny oba kresebné testy. Před samotnou kresbou jsem vedla krátký rozhovor s rodiči jednotlivých dětí, abych si udělala představu o formální struktuře jednotlivých rodin. Následně po dokončení jednotlivých kreseb jsem s dětmi nad jejich obrázky vedla též rozhovor. Druhá schůzka poté byla vyhrazena na test rodinných vztahů. Sběr dat byl do dvou schůzek rozdělen především kvůli časové náročnosti zvolených metod.

4.1. Kresebné testy

Pro náhled do dětského pojetí vlastní rodiny byly kresebné techniky zvoleny proto, že kresba představuje pro dítě nejpřirozenější prezentaci sebe sama (Babyrádová, 1999). Zároveň je to pro nás přímá cesta k dětským prožitkům. Pomocí kresby dovede dítě vyjádřit vlastní city a také na základě kresby dítě dovede uchopit problémy, které jsou pro něj příliš složité. (Čačka, 1997)

Děti měly k dispozici papír formátu A4, tužku a běžné školní pastelky.

Kresba rodiny

Jak již bylo zmíněno v teoretické části této práce, kresba rodiny představuje symbolické zpracování rodiny a to tím způsobem, jak dítě samo vztahy v rodině vnímá a prožívá (Svoboda, Krejčířová & Vágnerová, 2015).

Děti si na začátku na předložený papír samy napsaly nadpis práce - Moje rodina. Následně jim byla zadána instrukce „Nakresli obrázek, který by vyjadřoval život celé vaší rodiny.“ (Novák, 2004) Tato instrukce nebyla dále nijak rozváděna. Při dodatečných dotazech dětí na formu zpracování kresby, byly děti z mé strany pouze povzbuzovány

k pokračování v práci a zároveň byly ujistěny, že je to jejich kresba, čili je čistě na nich, co do ní zahrnou. Žádné zpracování nemůže být chybné.

U kresby je doporučováno věnovat pozornost nejen výsledné kresbě, ale také i tempu dítěte, chování dítěte při kreslení a jeho spontánním komentářům. Po dokončení kresby je důležité vést s dítětem nad jeho kresbou rozhovor. Odpovědi dítěte přinášejí vhled do různých aspektů kresby. (Šicková - Fabrici, 2002)

Děti při rozhovoru nad obrázkem rodiny pojmenovávaly jednotlivé postavy a zmiňovaly, v jakém pořadí je nakreslily. Také mluvily o tom, co lidé, které zobrazily, obvykle dělají, jací jsou. Na závěr jsem se potom dotazovala na to, zda jsou se svou prací spokojeny a pokud by to mohly udělat jinak, jakým způsobem by kresbu vytvořily. Také jsem zjišťovala, zda neměly s kresbou původně jiný záměr, který by vzdaly například proto, že si nevěděly rady s tím, jak danou věc zobrazit.

Při **interpretaci kreseb** rodiny je jako první krok vhodné soustředit se na **celkový dojem**, který v nás daná kresba vyvolává (Novák, 2004). V této etapě bychom dětský výtvar měl vnímat v jakémsi globálním měřítku. Měli bychom se zaměřit na estetickou stranu výtvaru a naslouchat vlastním emocím, které v nás daná kresba vyvolává. (Cognet, 2013)

Dále je dobré si všimnout, zda je rodina zobrazena v určitém **prostředí** a také, kde je rodina **umístěna** a jak velkou plochu obrázek celkově zabírá. Na pravé straně je sféra rodiny, která je laděna extrovertně a na levé straně poté introvertně. Na horní části strany je sféra optimistická, zatímco v dolní části je oblast spíše pesimistická. (Novák, 2004) Levá strana je zároveň oblastí vztahu s matkou a oblast minulosti. Naopak pravá strana představuje oblast vztahu s otcem a oblast budoucnosti. (Davidov, 2008)

Pokud je kresba tvořena slabou čarou a postavy jsou tenké, může nám to naznačovat nedostatek energie. Kontura kresby totiž představuje jakousi bariéru mezi postavou a vnějším okolím. Pokud je tato bariéra nezřetelná, může vypovídat o určité zranitelnosti dítěte. (Novák, 2004)

Celkový dojem z kresby bychom měli zároveň porovnat s informacemi, které o rodině dítěte víme. Pokud je kresba rodiny harmonická, může nám tím dítě sdělovat buď reálný stav, nebo tímto způsobem dítě uniká do vysněného světa a může jít o idealizaci

rodiny a dítě zobrazuje to, co by si přálo. (Novák, 2004)

V další části bychom se měli zaměřit na **pochopení vztahů**, které se mezi osobami na obrázku odehrávají (Cognet, 2013). Měli bychom se tedy zaměřit na konkrétní osoby a jejich zobrazení v kresbě (Novák, 2004).

Všimáme si, **které osoby dítě zobrazilo, a které vynechalo** (Novák, 2004). Nevědomé vynechávky mohou upozorňovat na problémy dítěte. Kromě vynechávek, které pramení z roztržitosti dítěte, jsou také vynechávky, které poukazují na citové nebo sociální problémy dítěte. (Davido, 2008) Vynechání některé z postav může naznačovat potlačení její existence. Záleží však na komentáři dítěte k této vynechávce. Celková neexistence osob v obrázku bývá většinou označována jako projev citového strádání. Častěji se však setkáváme s případy, kdy dítě postavy nakreslí. (Novák, 2004)

Dále v kresbě věnujeme pozornost **velikosti jednotlivých postav**. Čím je postava větší, tím větší je její význam pro dítě. Velikost postavy nám také může prozrazovat vnímanou míru sebevědomí tohoto člověka ze strany dítěte. (Novák, 2004)

Pořadí jednotlivých postav nám může naznačovat vnímanou pozici daného člověka v rodině (Novák, 2004). První nakreslená osoba, bývá pro dítě osobou identifikační (Vágnerová, 2012).

Důležitá je také **vzdálenost** jednotlivých postav od postavy, která představuje dítě samotné. Tato fyzická blízkost nám může podat informaci o blízkosti psychické. (Novák, 2004) Pokud dítě zobrazí samo sebe mezi postavy svých rodičů, může to znamenat, že dítě trápí především konflikty mezi rodiči (Davido, 2008).

Svůj význam má také **způsob zobrazení jednotlivých postav**. Pokud jsou všechny postavy zobrazeny stejně, může to být způsobené nedostatkem schopností nebo dítě nechce v kresbě nikoho upřednostňovat. Pokud jsou si velmi podobné jen některé postavy, např. otec a syn, může jít o identifikaci dítěte s otcem. Extroverzi dítěte značí zobrazení zepředu. O introverzi dítěte potom vypovídá zobrazení postav z profilu. Pokud je některá z postav otočená na jinou stranu než postavy ostatní, může to vypovídat o izolaci dané osoby nebo o jeho nezájemu o rodinu. (Novák, 2004) To, jaké dítě zvolí pro jednotlivé postavy v kresbě oblečení, může také odrážet city, které k daným postavám dítě chová (Davido, 2008). Ve výrazu tváře jednotlivých postav se poté může odrážet nálada, kterou dítě dané postavě

přisuzuje.

Pokud je v obrázku použité *šrafování nebo stínování*, může to vypovídat o prožívaných tenzních pocitech k dané osobě nebo vůči celé rodině. Pocity nejistoty a úzkosti může značit i *gumování* opět ve spojení s určitou postavou nebo částí těla. (Novák, 2004) Jestliže po gumování následuje oprava kresby ve smyslu jejího zlepšení, může to naznačovat flexibilitu a schopnost kritiky dítěte směrem k vlastní práci (Šicková - Fabrici, 2002).

V souvislosti s barevností *barevností*, volí extroverti větší množství barev než introverti. Zároveň děti extrovertně orientované se přiklání spíše k teplým barvám a introverti k barvám studeným. (Novák, 2004)

Kresba začarované rodiny

Zásadní význam tohoto testu je ve zpracování klíčových osob v tom smyslu, že zde může být zvýrazněno to, co zůstalo v kresbě rodiny nedotčeno a skryto (Novák, 2004). Po vyhotovení kresby je důležité zaznamenat vysvětlení dítěte, proč zvolilo dané zobrazení jednotlivých členů své rodiny (Šicková - Fabrici, 2002).

Podle původní instrukce dle Matějčka by děti měly nakreslit celou svou rodinu, ale začarovanou do zvířat, a to tak, jako kdyby kouzelník její jednotlivé členy začaroval podle toho, jaká zvířata jim nejlépe odpovídají a vyjadřují jejich povahu (Novák, 2004). Tato instrukce byla v mé práci rozšířena a děti mohly pro jednotlivé členy své rodiny zvolit jak zvířata, tak věci, rostliny apod. A to podle toho, jaké má daný člověk vlastnosti a co ho charakterizuje (Nota, 2008). Instrukce ani v tomto případě nebyla dále specifikována. Po dokončení kresby jsem s dětmi vedla obdobný rozhovor jako u kresby rodiny. Navíc jsem zahrnula otázky na to, proč dítě zvolilo pro konkrétní osoby právě to dané zobrazení.

Z Matějčkových výzkumů plyne, že ženským zvířetem je především kočka. Je to také nejčastější zobrazení matky. Následuje včela, pták nebo motýl. V případě muže je to pes, který také odpovídá nejčastějšímu zobrazení otce. Dalšími zvířaty jsou kůň, lev, medvěd, slon, orel, jelen nebo kocour. (Novák, 2004)

Při interpretaci kresby začarované rodiny je nutné být velmi opatrný, protože představa dospělého o určitém zvířeti se může lišit představě dítěte. Proto je pro nás zásadní dětský komentář. Mezi nejčastější podklady pro hodnocení patří projevy chování

zvířete a jeho psychické vlastnosti v antropomorfizaci zvířete. Například říkáme, že někdo je pilný jako včela. Dále sem řadíme viditelné znaky. Můžeme říct, že někdo je silný jako medvěd. Zobrazení se může odvíjet také od vztahu k dítěti a k ostatním. (Novák, 2004)

4.2. Test rodinných vztahů zachycující citové vazby dítěte

Jedná se o semiprojektivní test pro děti ve věku od 5 do 14 let. Test má dvě formy. Forma A je určena pro děti ve věku od 5 do 7 let a forma B je určena pro starší děti od 7 do 14 let. Jelikož se v této práci zabývám dětmi v mladším školním věku, využila jsem právě formu B. V rámci diagnostiky tento test napomáhá rozpoznat citové klima v rodině dítěte tak, jakým způsobem ho dítě samo vnímá. Napomáhá odkrýt vztahy a osoby, které jsou zdrojem konfliktu, psychologický význam jednotlivých osob, kvalitu vztahů, nesrovnalosti mezi city přijímanými a projevovanými a také důležitost periferních osob. Test dále slouží k určení etiologie některých vývojových zvláštností dítěte, reaktivní neurotické symptomatologie, výukového selhání a poruch chování. Také je test využitelný při stanovení postupu, strategie a taktiky v terapii a v neposlední řadě k posouzení výsledků terapie či psychologických zásahů. Test má své využití v psychologii rodinné, poradenské i klinické. (Mádrová, 1992)

Test se aplikuje formou hry, kdy si děti vybírají figurky, které představují jednotlivé členy rodiny a těmto členům následně přiřazují jednotlivé karty s kladnými a zápornými výroky. Tyto výroky jsou součástí testu. Ve formě pro starší děti je těchto karet s výroky celkem 94. Zásadní význam má pro dítě aktivní manipulace s předměty a konkrétnost ve zmocňování světa. Forma hry je pro děti zábavnější a udrží dětskou pozornost snáze než forma dotazníku „tužka - papír“. Daná forma zároveň napomáhá k uvolnění psychických zábran a dítě následně snáze vyjádří emocionální postoje, které bychom verbálním dotazováním nezískali. (Mádrová, 1992)

5. Výsledky výzkumu a interpretace

Pro interpretaci získaných výsledků byla zvolena forma kazuistik.

Nejprve bylo na základě výsledků jednotlivých testů popsáno, jak jednotlivé děti vnímají vztahy v rodině, na základě posouzení kresebných testů a testu rodinných vztahů.

Následně byly u každého dítěte hledány shodné informace, které byly získány z jedné a druhé zmíněné metody.

5.1. Alena

5.1.1. Výsledky testů

Dívka je ve věku 7; 9 let. Žije v úplné rodině a má jednu sestru - dvojče.

Obrázek č. 1: Alena - Kresba rodiny

Kresba rodiny osobně působí poměrně pozitivním a harmonickým dojmem. Kresba zobrazuje nukleární rodinu autorky. Zobrazila matku, otce, svou sestru a sebe samu a to v tomto pořadí. Jako první nakreslila matku, takže bychom mohli uvažovat o tom, že tuto osobu řadí na první místo v rodinné hierarchii. Zároveň prvotní zobrazení matky může naznačovat, že je matka pro dívku identifikační osobou. Zobrazení otce jako druhého

v pořadí by mohlo naznačovat, že dívka rodičům přisuzuje hlavní pozici ve své rodině. Jednotlivé postavy jsou zhruba stejně velké a jsou zobrazeny v jedné rovině, v tom by mohla být pozorovatelná určitá jednota dané rodiny. Může jít o analogii pocitu, že všichni jsou na „jedné lodi“, tedy že toho mají hodně společného. Schéma jednotlivých postav je stejné, což by mohlo souviset s předešle zmíněnou úvahou. Při porovnání postavy zobrazující její sestru a ji samotnou je zřejmý určitý rozdíl, kdy postava sestry je o něco mohutnější. V tomto případě mě napadá, že může sestru vnímat jako upřednostňovanou před ní samotnou a sebe možná vnímá jako méně důležitou. Zároveň sestru zobrazila jako první v řadě v rámci této kresby. I to by mohlo něco napovídat o důležitosti této postavy. Pokud jde o barevné zpracování, tak dívka pro své a matčino oblečení zvolila obdobné barvy. Je tedy pravděpodobné, že dívka cítí blízkost, propojení, souznění právě s postavou matky.

Obrázek č. 2: Alena - Kresba začarované rodiny

V případě **kresby začarované rodiny** dívka změnila pořadí jednotlivých zobrazených členů své rodiny. První zobrazila matku, druhou sebe sama, třetí postavou je sestra a čtvrtý v řadě je otec. Zobrazení matky jako první v pořadí však zůstává i v tomto případě, což by možná mohlo potvrzovat úvahu zmiňovanou u kresby rodiny, tedy že matce přisuzuje hlavní místo v hierarchii dané rodiny a pravděpodobně je matka pro dívku

nejdůležitější osobou. Všichni členové jsou zobrazeni jako zvířata, což opět vede k úvahám o znázorněné jednotě dané rodiny. Konkrétní zobrazení jednotlivých postav je v této kresbě následující: matka je zobrazena jako žirafa, sebe ztvárnila jako želvu, to odůvodnila tak, že je někdy líná, další v pořadí byla uvedena sestra v podobě králíka, protože ho doma chová, poslední zobrazený, jak již bylo řečeno, byl otec a to v podobě medvěda. Odůvodnila to tak, že je otec největší člen rodiny a někdy se zlobí. Přesto, že matku kreslila jako první a zde ji umístila vedle své postavy, obě zvířata ztvárňující děti jsou otočena směrem k otci a žirafa, která představuje matku, je otočena na druhou stranu směrem od obou děvčat. Pokud jde o význam jednotlivých zobrazení, tak v případě zobrazení matky jako žirafy by mohlo naznačovat určitou potřebu dohledu nad ostatními členy rodiny. Otce zobrazila v podobě medvěda. Medvěd nemá mimiku, to může vést k úvaze o určité nezřetelnosti postavy otce. Svou osobu zobrazila jako želvu. Želva je chráněna krunýřem. Je tedy pravděpodobné, že dívka tím naznačuje svou uzavřenost a potřebu ochrany. Svou sestru zobrazila jako králíka. Králík je všeobecně plaché zvíře a mezi králíkem a želvou zřejmě nelze navázat příliš těsný vztah. To by tedy mohlo vypovídat o tom, že mezi sestrami také není vztah příliš těsný.

V testu rodinných vztahů se u dívky pozitivní pocity pojí na prvním místě s osobou matky. Druhý v pořadí je otec. V případě postavy sestry, tak není vnímána v příliš pozitivním světle. Z pozitivních výroků vybrala pro sestru ty, které vypovídají o tom, že je dobrý kamarád a zároveň člověk, se kterým si ráda hraje. Z pozitivních karet, které k osobě sestry přiřadila, šlo spíše o pozitivní city vycházející než přicházející. To znamená, že ona sama k osobě sestry chová více kladných citů, než jich vnímá ze sestřiny strany. V rámci negativních vztahů, jsou na tom rodiče obdobně a ani jeden z nich neobdržel velké množství negativních karet. Ty negativní karty, které dívka spojila s postavami rodičů, souvisejí především se školní prací nebo s jejich zaměstnaností. Nejvíce negativních citů uvedla dívka k postavě své sestry. V tomto případě sestru spojila s výroky, které mluví o tom, že jsou kvůli ní rodiče nešťastní, že ona sama by byla šťastnější, kdyby s nimi sestra nebyla, a někdy ji nenávidí. Zároveň sestru vnímá jako osobu, která v rodině zapříčiňuje nejvíce konfliktů. Pokud jde o vlastní osobu dívky, tak se vnímá spíše v pozitivním světle. V rámci své rodiny považuje vlastní osobu jako preferovanější, než je její sestra. To je podloženo kartami, které vypovídají o tom, že si myslí, že ji oba rodiče mají nejraději. V případě celkové atmosféry v rodině, tak dívka jednotlivým postavám ve své rodině

rozdala podstatně více pozitivních výroků než těch negativních, čili bychom možná mohli usuzovat, že rodinná atmosféra je dívkou vnímána spíše jako pozitivní.

5.1.2. Srovnání metod

Při porovnání obou druhů testů je u obou testů pozorovatelný zásadní vztah k rodičům, který se na základě testu rodinných vztahů projevil jako pozitivní. Konkrétně jsem z kresebného testu získala dojem největšího upřednostňování matky, jejíž postava je zároveň v testu rodinných vztahů spojena s největším množstvím pozitivních citů. Z kresebného testu rodiny jsem zároveň měla dojem, že sestra je pro dívku určitým způsobem zásadní postavou. Nicméně z kresby není možné určit, zda je to v pozitivním či negativním smyslu. Na základě testu rodinných vztahů se poté k postavě sestry vyjadřovala poměrně negativně a naopak sebe v tomto testu uvedla jako upřednostňovanou, což bych z kresebných testů určit nedokázala. V případě určitého celkového klima, které v dané rodině dívka vnímá z kresebných testů, jsem toto klima vnímala jako pozitivní. Stejnou informaci podává i test rodinných vztahů, kde přestože sestru vnímá v poměrně negativním světle, tak pokud se zaměříme na celkové množství rozdaných pozitivních a negativních karet, které spojila s jednotlivými členy rodiny, tak výrazně převládají pozitivní výroky.

5.2. Barbora

5.2.1. Výsledky testů

Dívka je ve věku 7; 9 let. Dívka žije v úplné rodině a má jednu sestru - dvojče.

Obrázek č. 3: Barbora - Kresba rodiny

Kresba rodiny mě na první pohled zaujala. Konkrétně tím, že dívka do své kresby rodiny zařadila pouze jednu postavu. Touto postavou je matka a v kresbě rodiny je zobrazena pouze její hlava a krk, přičemž kresba zaujímá téměř celou plochu papíru a je umístěna ve středu. Nepřiměřeně velká hlava by mohla vypovídat o sebevědomí a také může být spojena se sklonem ke kontrole lidí a situací v rodině (Novák, 2004). Je tedy možné, že dívka vnímá postavu matky jako tu, která musí mít přehled o rodinné situaci. Komentář k dané kresbě byl takový, že nakreslila mamku, protože ji má ráda. To by možná mohlo naznačovat právě pozitivní vztah k matce a její upřednostňování před všemi ostatními členy rodiny, protože nikoho dalšího do kresby nezahrnula.

Obrázek č. 4: Barbora - Kresba začarované rodiny

Při zobrazení **začarované rodiny**, zobrazila dívka opět pouze matku tentokrát jako sovu, stojící na stromě. Důvod, proč zvolila právě sovu, nedokázala uvést. Sova je všeobecně známým symbolem moudrosti. Je tedy možné, že by to mohlo vypovídat i o způsobu vnímání matky jako určitého garanta pravdy. Obě kresby jsou velmi symetrické. Na dotaz, zda by chtěla na obrázku znázornit ještě někoho nebo něco jiného, odpověděla, že ne. Prvotní zobrazení matky opět vede k úvaze, že matka je pro danou dívku identifikační osobou. Matka by tedy mohla být pro dívku velmi důležitou a zásadní postavou. Jak již bylo zmíněno, dívka pochází z dvojčat, tudíž mé úvahy vedou směrem k tomu, že by dívka mohla chtít mít matku sama pro sebe, protože dle slov matky, se snaží nedělat mezi děvčaty rozdíly a věnovat jim oběma stejné množství pozornosti.

V **testu rodinných vztahů** se projevily velmi pozitivní city k matce, zatímco negativní pocity stran matky nevedla téměř žádné. Jediný negativní výrok spojený s osobou matky je ten, že ji občas zakazuje chodit ven. V případě otce jsou její city spíše negativní. City spojené s postavou sestry jsou ambivalentní. V případě negativních citů, které jsou s postavou sestry spojeny, tak převažují záporné city vycházející (především vycházející silně negativní city) nad přicházejícími. To znamená, že převažují ty negativní city, které tato dívka pociťuje k osobě sestry nad těmi, které vnímá, že k ní ze sestřiny

strany přicházejí. Jako osobu, která je zdrojem konfliktů uvedla na prvním místě otce a hned za ním matku. Ke své osobě se dívka příliš nevyjádřila. Věnovala si pouze jeden výrok, který se řadí mezi mírně negativní vycházející city. Vypovídá o ní jako o osobě, která je netrpělivá a velmi rychle se rozčílí. Do testu si vyžádala zahrnout také postavu nevlastní sestry z otcovy strany, které je 24 let a občas dívku a její sestru hlídá. Tuto postavu vnímá dívka pouze v pozitivním světle. Jiné než pozitivní výroky s ní nespojila. Rodinná atmosféra je dívkou vnímána opět spíše jako pozitivní. Pozitivních výroků totiž mezi jednotlivé postavy rozdala více, než těch negativních.

5.2.2. Srovnání metod

V tomto případě se dívka v kresebných testech zaměřila pouze na postavu matky, která je pro ni nejspíš velmi důležitou osobou. Na základě doplňujícího rozhovoru, jsem došla k domněnce, že je tato postava pro dívku důležitá především v pozitivním slova smyslu, což dokládá i test rodinných vztahů, kdy jsou s matkou spojeny jasně nejpozitivnější city z celé rodiny. V tomto případě by možná mohlo jít i o idealizaci postavy matky, čemuž by mohla odpovídat i kresba. Postavy, které v kresebných testech zobrazeny nebyly, jsou poté v testu rodinných vztahů spojeny s pocity ambivalentními v případě sestry a s pocity spíše negativními v případě otce.

5.3. Dita

5.3.1. Výsledky testů

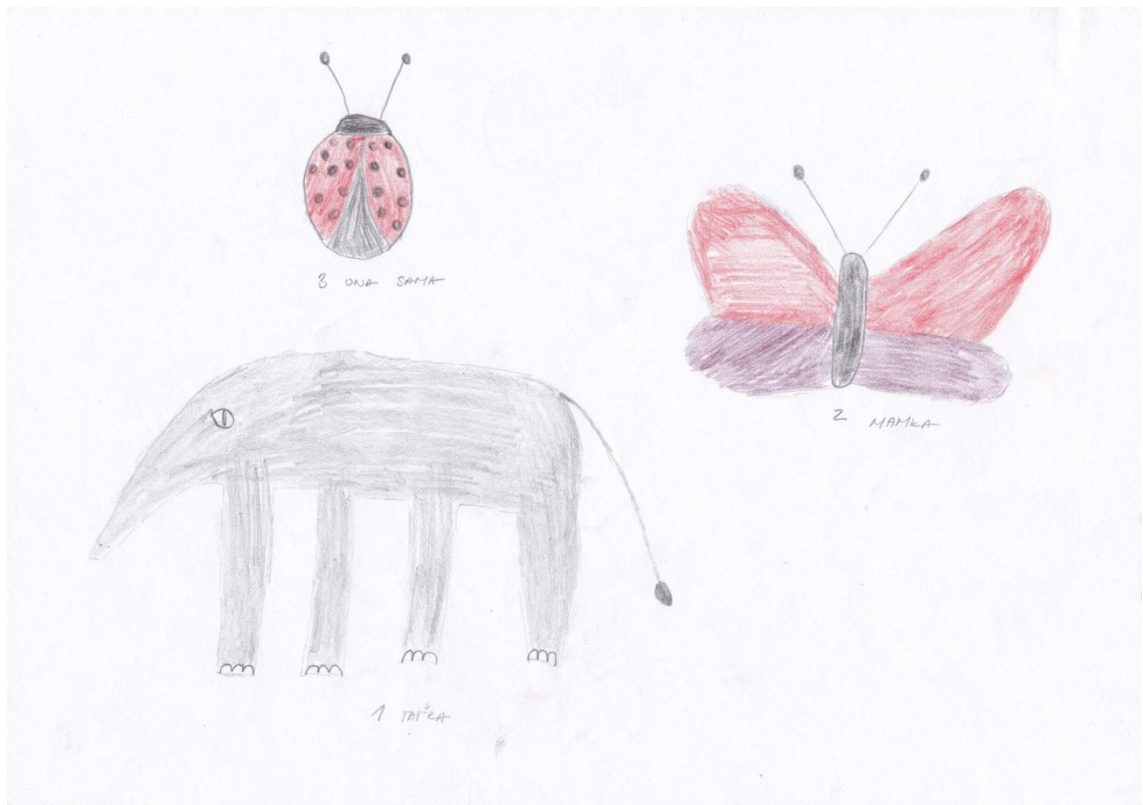
Dívka je ve věku 10; 11 let. Dívka žije v úplné rodině a nemá žádné sourozence.

Obrázek č. 5: Dita - Kresba rodiny

Obrázky na mě působí pozitivním a harmonickým dojmem. V **kresbě rodiny** znázornila matku, sebe a otce a to v tomto pořadí. Mohli bychom tedy možná opět uvažovat o tom, že primární zobrazení matky naznačuje, že ji dívka vnímá jako pro ni osobně nejdůležitějšího člena své rodiny. Zároveň to může být postava, se kterou se identifikuje. Velikost jednotlivých postav odpovídá realitě, přičemž otec je největší a ona sama je poté nejmenší. Rozdíl mezi velikostí otce a matky není na obrázku nijak významný. Na základě toho, že jsou obě postavy rodičů větší než ona sama, mohla by je dívka vnímat jako významné. Tuto myšlenku by možná mohl podpořit i fakt, že postavy rodičů jsou umístěny v jedné rovině a trochu výš než je umístěna postava, která znázorňuje ji samotnou. Celá kresba je umístěna na prostředku a je směřována spíše k dolnímu okraji papíru. Sebe umístila na prostředek mezi své rodiče. Což by mohlo značit extrovertní ladění dítěte, vnímá se ve středu všeho dění. To by také mohlo plynout z pozice jedináčka v rodině. Zároveň je možné, že umístění vlastní postavy dívky mezi postavy rodičů

naznačuje to, že dívku trápí konflikty mezi rodiči. O rodičovských hádkách se dívka zmiňovala i během následného rozhovoru nad kresbou. Především mluvila o tom, že jí mrzí, když se rodiče hádají. Matka je umístěna vpravo a otec vlevo. Umístění matky v pravém dolním rohu, který je považován za identifikační pozici, by mohlo naznačovat větší identifikaci dívky s matkou. Onu větší identifikaci dívky s postavou matky by nám možná mohlo prozrazovat také zpracování úst, která matce a sobě nakreslila stejná a otcí jiná. Do kresby zahrnula také srdce. Srdce je všeobecně známým symbolem lásky. Ve spojení s tím mě tedy napadá, že by jím dívka mohla poukázat na vřelé vztahy, které panují v rámci její rodiny. Při rozhovoru nad kresbou o rodičích mluvila také v tom smyslu, že má oba rodiče velmi ráda. Davido (2008) spojuje symbol srdce se sexuálním zneužíváním dítěte. V případě dané dívky, při zamyšlení se nad širším kontextem informací, které jsem o ní měla možnost získat, mi tento jev přijde nepravděpodobný.

Obrázek č. 6: Dita - Kresba začarované rodiny

Pro **kresbu začarované rodiny** si dívka zvolila pouze zvířata. Zde změnila pořadí při kresbě jednotlivých členů. Prvního zobrazila otce jako slona. To okomentovala tak, že je otec velký. Obrázek by upravila tím způsobem, že by slonovi dokreslila ještě ucho, ale při kresbě nevěděla jak na to. K tomu také dodala, že otec musí vše slyšet a o všem vědět,

což jí trochu vadí. Druhou zobrazila matku jako motýla, zde byl komentář takový, že je matka rozlítaná, je dlouho v práci a o vše se stará. Na závěr nakreslila sebe jako berušku, což odůvodnila tak, že je líná. Na základě kresby začarované rodiny bychom mohli opět uvažovat o něco větší identifikaci s matkou. Zvířata jsou si podobná a směřují stejným směrem. V případě barevnosti obrázku začarované rodiny, tak u obrázku motýla, znázorňujícího matku, tak u berušky, který jak již bylo řečeno, představuje ji samotnou, využila červenou barvu. Zde bychom možná opět mohli spatřovat určitou koalici mezi matkou a jí samotnou. Zatímco otec se liší jak typem zvířete, které vybrala, umístěním v prostoru, tak i směrem, kterým toto zvíře směřuje.

U **testu rodinných vztahů** vnímá dívka jako nejpozitivnější vztah ten s matkou. Především se jedná o city přicházející. Tedy ty, které pociťuje dívka z matčiny strany. Pozitivní city vycházející, to znamená city, které ona pociťuje vůči rodičům, jsou obdobné u matky i u otce. Negativní city jsou spojené spíše s postavou otce. Především tedy negativní city vycházející. To znamená takové city, které směřují od dívky k otci. V oblasti negativních přicházejících citů, přicházejících od rodičů směrem k ní, vnímá osobu matky i otce stejně. Osobou, která je zdrojem konfliktů, je v tomto případě vnímána matka. Ke své osobě se v testu příliš nevyjádřila, přiřadila si pouze 1 výrok, který souvisí s preferencí. Konkrétně jde o výrok, kde je její postava označována jako osoba, kterou tatínek moc rozmazluje a vše jí dovolí. V testu se u 6 výroků nedokázala rozhodnout, komu by daný výrok přiřadila, protože ho označila jako vhodný buďto pro oba rodiče nebo pro celou rodinu. Šlo o výroky nadměrné preference, vycházejících citů mírně pozitivních, vycházejících citů silně pozitivních, přicházejících citů silně pozitivních a výrok o konfliktních vztazích. Celková atmosféra rodiny je vnímána jako pozitivní. Pozitivní výroky, které dívka rozřadila mezi členy své rodiny v tomto případě, výrazně převyšují ty negativní.

5.3.2. Srovnání metod

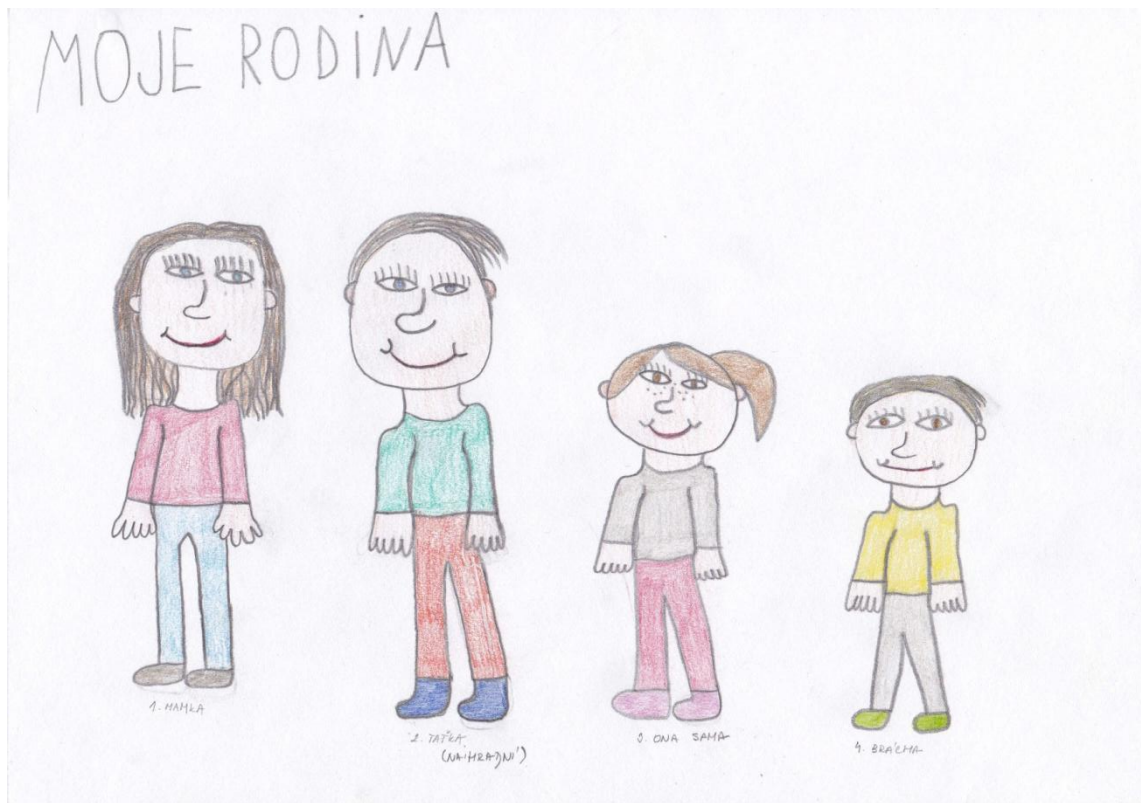
Při porovnání informací z kresebných testů a testu rodinných vztahů je matka v obou typech testů vnímána jako zásadní osoba. V kresebných testech ji zobrazila jako první, navíc ji zobrazila na identifikační pozici. Zpracování postavy představující dívku samotnou a postavy matky by mohlo naznačovat právě identifikaci s matkou. V kresbě začarované rodiny lze také pozorovat více shodných znaků mezi kresbou představující ji samotnou a kresbou představující její matku. Navíc z testu rodinných vztahů vyplývá, že je

matka pro dívku velmi důležitá v pozitivním slova smyslu. Přiřadila jí nejvíce kladných citů. Především kladných citů přicházejících. Matka je tedy o něco více upřednostňována. Taktéž však byla matka označena jako osoba, která v rodině vyvolává konflikty. Když jsem se podívala na konkrétní výroky, šlo spíše o výroky, které vypovídají o tom, že matka má doma hlavní slovo, což by mohlo naznačit i její zobrazení matky v kresbě. Dále šlo o výrok, který potvrzoval to, že matka tráví příliš mnoho času v práci. Tuto informaci dívka taktéž zmiňovala při rozhovoru nad kresbou začarované rodiny. Postava otce obdržela větší množství výroků se zápornými vycházejícími city. Z kresby rodiny jsem získala dojem, že pro ni jsou důležití oba dva rodiče. Což by se mohlo odrážet i v testu rodinných vztahů, kde přiřadila oběma rodičům stejný počet výroků představujících kladné vycházející city. Kresba působí pozitivním dojmem, tuto pozitivní atmosféru lze spatřovat i v testu rodinných vztahů, kde v mnohem větší míře rozdala jednotlivým členům své rodiny hlavně pozitivní výroky.

5.4. Eva

5.4.1. Výsledky testů

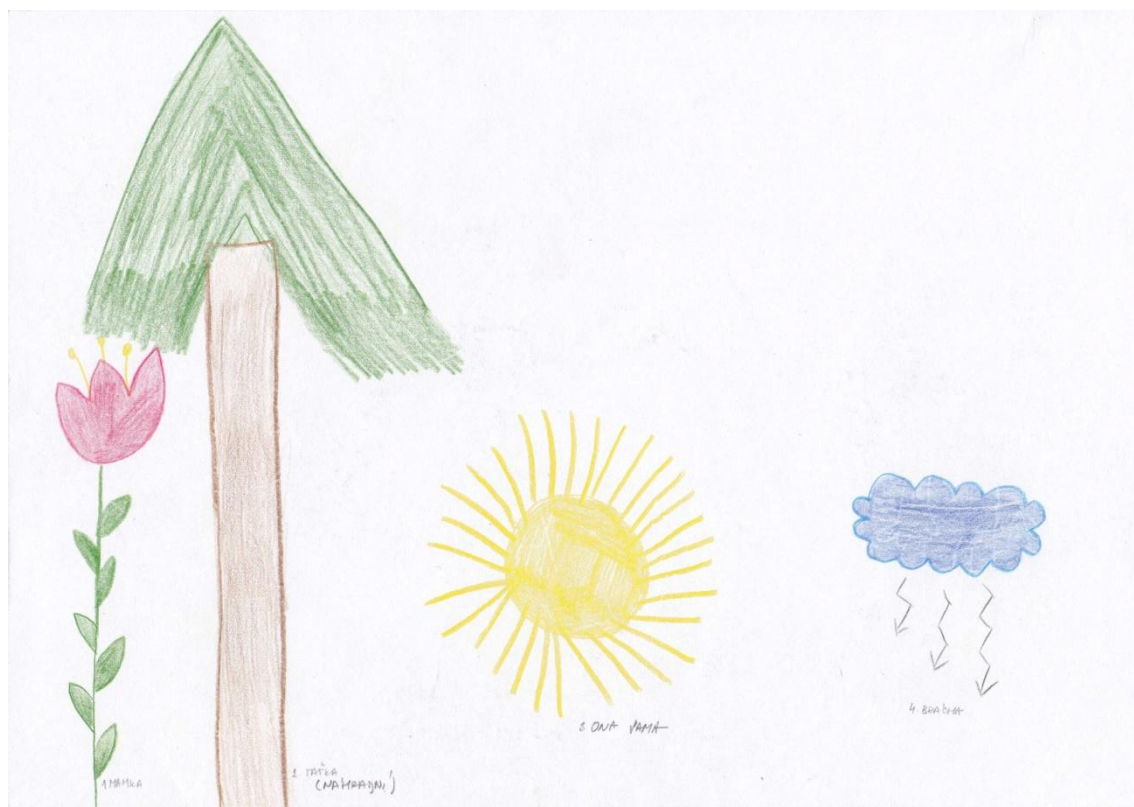
Dívka je ve věku 11; 1 let. Dívka žije v doplněné rodině. Rodiče jsou rozvedeni. Dívka nyní žije s matkou a s jejím novým partnerem. Má jednoho mladšího bratra ve věku 7 let. Biologického otce vidá dívka pravidelně. Konkrétně s ním tráví víkendy jednou za 14 dní.

Obrázek č. 7: Eva - Kresba rodiny

Kresby působí optimistickým a jistým dojmem a vždy zaujmají celou plochu papíru. V **kresbě rodiny** kreslila dívka jednotlivé postavy postupně zleva doprava a udržovala mezi nimi stejné mezery. První nakreslila matku. Následně vedle ní nakreslila jako druhého otce, tím byl myšlen nový partner matky. Tyto dvě postavy jsou stejně velké. Třetí postavou vedle náhradního otce je ona sama. A posledního zobrazila mladšího bratra. Postavy zobrazující ji samotnou a bratra jsou stejně velké, zároveň jsou však menší než postavy matky a náhradního otce. Biologického otce v kresbě vynechala. Velikost postavy matky a náhradního otce by mohla vést k tomu, že jsou dívkou vnímáni jako důležití. Zároveň by matka mohla být vnímána jako nejdůležitější součást rodiny, což by mohl dokládat fakt, že ji zobrazila jako první a zároveň je matka zobrazena jako první v řadě na

obrázku rodiny. Toto prvotní zobrazení matky by mohlo naznačovat, že matka je pro dívku identifikační osobou. Vynechání biologického otce by mohlo dále naznačovat identifikaci dívky se současnou situací, kdy přijala matčina nového partnera. To, že je pro ni tato osoba důležitá by nám mohlo napovídat i umístění postavy, která zobrazuje ji samotnou hned vedle náhradního otce. Zároveň dívka propojila svou osobu s osobou matky a bratra tím způsobem, že na oblečení své postavy využila barvy, které se opakují u postavy matky i bratra.

Obrázek č. 8: Eva - Kresba začarované rodiny

V **kresbě začarované rodiny**, je pořadí jednotlivých členů rodiny zachováno stejné, jako tomu bylo u předešlého obrázku, což by mohlo potvrzovat úvahy zmíněné u kresby rodiny, které vypovídají o tom, že zobrazení matky jako první osoby vypovídá o důležitosti této postavy pro dívku. Matka je zde zobrazena jako tulipán, protože je prý matka pěstuje doma na zahradě. Druhý v pořadí je náhradní otec, konkrétně ho zobrazila jako jehličnatý strom. Třetí zobrazila sebe a to jako slunce, odůvodnila to tak, že ji tímto způsobem nazývá matka. Na obrázku je matka i ona sama určitým způsobem schována právě pod stromem, který představuje náhradního otce. Dle mého názoru by to mohlo znázorňovat určitý pocit ochrany a bezpečí, který by mohl v dívce náhradní otec vyvolávat. Poslední zobrazený je bratr, který je zde ztvárněn jako bouřkový mrak. Důvodem

zobrazení je dle dívky to, že se bratr často vzteká. Obrázek je barevně optimálně zpracován, podle toho jakou barvu mají tyto jednotlivé prvky v přírodě.

V **testu rodinných vztahů** si dívka vyžádala do testu zahrnout navíc ještě postavu babičky a dědečka z matčiny strany, kteří s nimi žijí v jednom domě. Nejvíce pozitivních citů vyjádřila dívka v testu k osobě matky. Dále k osobě náhradního otce, k osobě babičky a poté k osobě bratra. Nejméně karet vyjadřujících kladné city věnovala osobě biologického otce. Konkrétně to byla pouze jedna karta, která vypovídá o tom, že by si dívka přála, aby se o ní tato osoba starala více než o kohokoli jiného. V případě záporných citů přiřadila dívka nejvíce výroků osobě bratra. Především jsou to záporné city vycházející, to znamená, že negativní city vycházejí od dívky k osobě bratra. Naopak přicházející záporné city, čili od bratra k její osobě, uvedla dívka pouze v jednom případě. V pořadí druhou osobou v rámci množství výroků se zápornými city byla osoba matky. V jejím případě jde pouze o city záporné přicházející, tedy ze strany matky k dívce. A jde o výroky spojené se školními výsledky a školní přípravou, což dívka při testu i komentovala, že se matka někdy zlobí, pokud dostane špatnou známku. Zároveň záporné výroky spojené s postavou matky byly v mnohem menším počtu než ty pozitivní. Dále věnovala výroky ohledně negativních citů biologickému otci. V jeho případě zde byly city vycházející i přicházející rozdělené půl na půl a bylo jich více než výroků pozitivních. Jako osobu, která je největším zdrojem konfliktů označila dívka svého bratra. V případě její vlastní osoby, si dívka věnovala pouze jeden výrok. Konkrétně šlo výrok reprezentující pozitivní city, který o ní mluví jako o veselé osobě. Celkové rodinné klima by mohlo být označeno jako kladné. Pozitivní rozdané výroky totiž ve velké míře převyšují ty negativní.

5.4.2. Srovnání metod

Při porovnání kresebných testů s testem rodinných vztahů je možné spatřit souvislost mezi zobrazením matky jako první osoby v obou kresbách, čili jak u kresby rodiny, tak u kresby začarované rodiny. V tom případě jde možná o vnímání postavy matky jako nejdůležitější osoby v rámci rodinné hierarchie a v testu rodinných vztahů se dívka k postavě matky vztahuje nejpozitivnějšími city z celé rodiny. Význam náhradního otce je možné v kresbě spatřovat na základě umístění otce v kresbě, kde je umístěn přímo vedle postavy dívky, zároveň je v kresbě začarované rodiny zobrazen jako nejvyšší element kresby. V testu rodinných vztahů přiřadila dívka postavě nevlastního otce druhé největší množství pozitivních výroků. Biologického otce, kterého do kresebných testů ani v jednom

případě dívka nezahrnula, v testu rodinných vztahů spojila s převážně negativními city. Jediný pozitivní výrok, se kterým biologického otce v testu rodinných vztahů spojila, souvisel s tím, že by si přála, aby se o ni otec staral více než o kohokoliv jiného. To může vyznít i jako určitá výčitka, že o ni neprojevuje dostatečný zájem. Určitou souvislost lze možná spatřit mezi zobrazením bratra v kresebném testu začarované rodiny, kdy ho dívka zobrazila jako bouřkový mrak, kresbu doplnila komentářem o tom, že bratr se často vzteká. V testu rodinných vztahů potom bratrovi udělila největší množství výroků, které reprezentují záporné city a zároveň jich bylo více než kladných výroků, které s postavou bratra spojila. Zároveň je také bratr vnímán v testu rodinných vztahů jako osoba, která v rodině zapříčiňuje největší množství konfliktů. Pokud jde o celkovou atmosféru v rodině, kresba rodiny působila pozitivním a harmonickým dojmem a v testu rodinných vztahů rozdala dívka také více karet, které souvisely s pozitivními city.

5.5. Hana

5.5.1. Výsledky testů

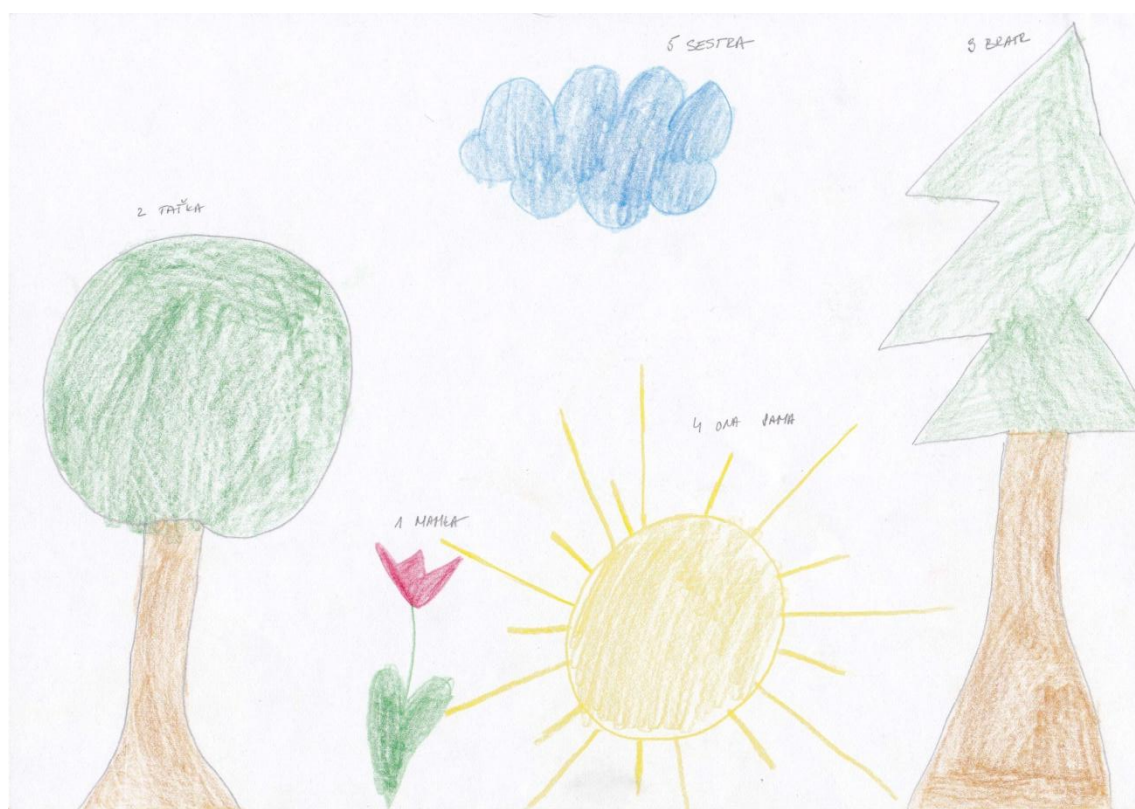
Dívka je ve věku 8; 11 let. Dívka pochází z úplné rodiny. Má dva starší sourozence. Bratra ve věku 20 let a sestru, která je nejstarší ve věku 21 let.

Obrázek č. 9: Hana - Kresba rodiny

Kresba působí pozitivním dojmem. V **kresbě rodiny** je zobrazeno pět postav a oba obrázky zaujímají vždy celou plochu papíru. V kresbě rodiny je první zobrazenou postavou matka, která je umístěna uprostřed celé kresby. Jako druhou zobrazila samu sebe po levé straně vedle matky. Následně jako třetího po své levé straně zobrazila otce. Čtvrtou v pořadí zobrazila sestru a umístila ji vedle matky a jako posledního umístila vedle sestry a zároveň úplně k pravému okraji bratra. Dle mého názoru je pro dívku nejdůležitější postavou matka. Zobrazila ji jako první a přímo na prostředek papíru. Zároveň by toto prvotní zobrazení matky mohlo naznačovat, že je matka pro dívku identifikační osobou. Myslím si, že identifikace je zpozorovatelná i s postavou otce. Dívka vybrala pro oblečení otce i sebe totožné barvy. Oba rodiče nejspíše vnímá jako velmi důležité postavy i z toho hlediska, že sama sebe umístila mezi ně, vidí se možná ve středu jejich zájmu a pozornosti. Což by mohlo plynout i z pozice nejmladšího dítěte v rodině nebo by tímto středem

pozornosti chtěla být. Zároveň může umístění postavy, která znázorňuje dívku samotnou, mezi postavy rodičů, naznačovat, že dívku trápí konflikty mezi rodiči. Všechny postavy, vyjma jí samotné, jsou zobrazeny jako stejně vysoké. Všechny postavy jsou zároveň umístěny v jedné rovině a přímo u spodního okraje papíru. Opět je možné, že by tento jev mohl naznačovat vnímání určité rodinné jednoty. Tuto myšlenku by možná mohl potvrdit i fakt, že všechny osoby jsou stejně oblečeny. Oblečení se u jednotlivých postav liší pouze barvou.

Obrázek č. 10: Hana - Kresba rodiny

V **kresbě začarované rodiny**, bylo pořadí postav pozměněno. První zobrazenou byla opět matka a to opět téměř ve středu papíru, což by mohlo potvrzovat předchozí zmíněnou úvahu, že matka je pro dívku nejdůležitější postavou v rodinné hierarchii. Postava matky, byla v tomto případě zobrazena jako tulipán. Druhý byl v tomto případě otec, zobrazený jako listnatý strom a je umístěn u levého okraje papíru. Třetí v pořadí byl zobrazen bratr a to jako jehličnatý strom, který je naopak umístěn u pravého okraje papíru. Čtvrtou v pořadí zobrazila sebe v podobě slunce. Poslední byla zobrazena sestra jako mrak u horního okraje papíru. K tomuto umístění by mohla být dívka vedena tím, že s nimi

sestra v domácnosti již nežije. Umístění stromů, které zobrazují otce a bratra, ve mě vyvolává pocit určité ochrany z jejich strany. Ráda bych také upozornila na to, že přestože sebe nakreslila v prvním obrázku jako nejmenší, což odráží reálný stav, tak v obrázku začarované rodiny je slunce, které ji představuje mnohem větší v porovnání například se znázorněním matky či sestry. To vede mou úvahu k tomu, že si dívka uvědomuje svou důležitost v tomto rodinném systému. Zvolené barvy jsou opět různorodé a optimálně zvolené, tak jak se u jednotlivých předmětů, které zobrazila, reálně objevují.

V **testu rodinných vztahů** je na prvním místě v množství výroku, které reprezentují pozitivní city, postava matky. Na druhém místě v pozitivních citech je postava sestry. Bratrovi potom přiřadila pouze jeden výrok, který souvisí s pozitivními city a to výrok pozitivních vycházejících citů, čili citů, které vycházejí od dívky směrem k jejímu bratrovi. Postavu otce nespojila dívka s žádným kladným výrokiem. V rámci záporných výroků je na prvním místě postava bratra. Na druhém místě je poté otec. Zde jde spíše o záporné výroky přicházející. To znamená, že jde o city, které vnímá dívka ze strany otce směrem ke své osobě. Sestru spojila pouze s jedním negativním výrokiem a matce nepřidala žádný negativní výrok. Za osobu, která je v rodině zdrojem konfliktů, považuje dívka na prvním místě otce a následně bratra. Postavu, která představovala její vlastní osobu, poté spojila ve větší míře s negativními výroky. Počet rozdaných pozitivních výroků však převládá nad počtem výroků negativních. To by mohlo vypovídat o pozitivním vnímaném klimatu v rodině.

5.5.2. Srovnání metod

V porovnání obou metod, čili kresebných projektivních testů rodiny a začarované rodiny s metodou testu rodinných vztahů, je možné spatřit podobnost u postavy matky, kterou v obou kresbách zobrazila jako první, což by možná mohlo vypovídat o vnímání této osoby jako nejpodstatnější pro dívku v rámci rodiny. Zároveň ji vždy zobrazila vedle své postavy. Opět by to mohlo naznačovat vnímanou blízkost mezi ní samotnou a matkou. V testu rodinných vztahů zároveň postavu matky spojila s největším množstvím pozitivních výroků.

5.6. Iveta

5.6.1. Výsledky testů

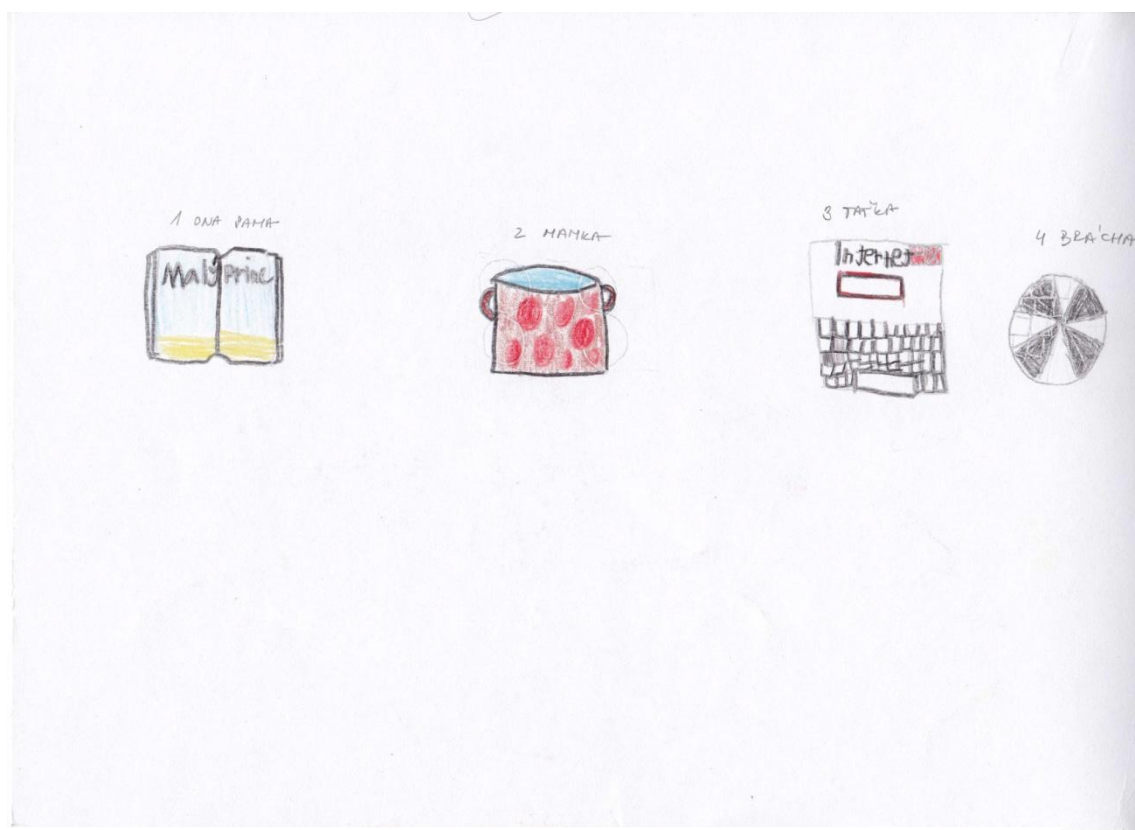
Dívka je ve věku 9; 11 let. Dívka pochází z úplné rodiny. Má jednoho staršího bratra, kterému je 20 let.

Obrázek č. 11: Iveta - Kresba rodiny

Obrázek rodiny pokrývá většinu plochy papíru a působí pozitivním dojmem. Hned na začátku kresby dívka několikrát gumovala a přepisovala nadpis - Moje rodina. Tento jev může vypovídat o úvodní nejistotě dívky. Jednotlivé postavy kreslila postupně zleva doprava. A postavy jsou umístěny téměř v jedné rovině. Na obrázku rodiny zobrazila jako první postavu sebe sama. Druhá v pořadí byla matka, následující postavou byl otec a posledního v pořadí zobrazila bratra. Pořadí jednotlivých postav by nám mohlo opět naznačovat důležitost, kterou daným členům rodiny přikládá. Jako první tedy upozornila na sebe, čili je možné, že vnímá sama sebe jako důležitou součást rodinného systému. Dále kreslila matku a zároveň ji umístila nejbliž své postavě. Matka je pro ni tedy blízkou osobou, kdy tato fyzická blízkost může naznačovat i blízkost psychickou. Jak bylo již řečeno, po matce následoval otec. Čili rodiče jsou pro ni důležitými postavami a z uvedeného pořadí je pravděpodobné, že rodiče upřednostňuje před bratrem, kterého

zobrazila nejdále od své postavy. Dívka také nakreslila jednotlivým postavám stejné oblečení, které odlišila pouze barevně. Výjimkou je pouze zobrazení jejího vlastního oblečení. V tomto případě mám pocit, že jde spíše o upozornění na svou vlastní osobu, či poukázání na vnímání vlastní důležitosti v rámci tohoto systému, než že by šlo o určitý problém v adaptaci dívky v rodině. Všem postavám, tentokrát včetně sebe, vybrala stejnou barvu očí. Velikost jednotlivých postav je zhruba stejná, pouze sebe zobrazila jako o něco menší, čili velikost postav by mohla odpovídat reálnému stavu. Daná kresba rodiny působí jednotným dojmem v tom smyslu, že postavy jsou nakresleny jedna vedle druhé, dalším vodítkem by mohlo být již zmiňované stejné oblečení a postavy jsou zobrazeny i ve stejné póze.

Obrázek č. 12: Iveta - Kresba začarované rodiny

V případě **kresby začarované rodiny**, dívka pro kresbu zvolila tentokrát věci, které souvisejí se zájmy nebo činnostmi, které dívka považuje u daných postav za typické. Pořadí jednotlivých postav zachovala stejné, jako tomu bylo u předchozího obrázku. Jednotlivé postavy zobrazovala opět zleva doprava a přímo jednu vedle druhé. Což by mohlo být podkladem již zmíněné myšlenky o jisté koherenci dané rodiny. Jednotlivé kresby jsou spíše menší a umístěny v horní polovině papíru. To by nás mohlo vést

k uvažování o spíše optimistickém ladění dívky. Jako první tedy zobrazila sebe v podobě knihy (Malý princ). Při rozhovoru to okomentovala tak, že je to její oblíbená kniha. Druhou zobrazila matku, jako hrnec, což bylo odůvodněno tím, že prý ráda vaří. Napadá mě, že by tento symbol mohl naznačovat určitě pracovní vyčerpání matky. Třetí v pořadí byl otec, toho zobrazila jako počítač, u kterého dle jejích slov rád tráví čas. Zde mě napadá, že by to mohlo poukazovat na to, že otec nemá tolik času, který by mohl trávit s dívkou, právě kvůli době, kterou tráví u počítače. Poslední zobrazený je tedy opět bratr, kterého nakreslila jako fotbalový míč a to z toho důvodu, že fotbal rád hraje. Jednotlivé kresby jsou stejně velké, u žádné ze zobrazených postav nevnímám nic, čím by na danou postavu upozorňovala.

V **testu rodinných vztahů** vnímá dívka nejpozitivněji vztah s matkou. Na druhém místě je potom otec a dále bratr. Naopak záporně city vyjádřila v největší míře shodně k postavě bratra a otce. Rozdíl je zde v tom, že v případě postavy bratra převládají negativní pocity vycházející. To znamená záporné city, které vycházejí od dívky směrem k bratrovi. Vztah k bratrovi je celkově ambivalentní. Naopak u postavy otce převažují záporné city přicházející, tím jsou myšleny city, které vycházejí od otce a jsou směřovány k postavě dívky. V případě otce jde především o situace spojené se školou a možná s vysokými nároky, které otec v této oblasti na dítě má. Nejméně negativních citů potom projevila k osobě matky. Zde se jediný záporný výrok, který s postavou matky spojila, týká velké zaměstnanosti matky. V případě osoby, která je dle dívky považována za zdroj konfliktů v rodině, tak zde uvedla bratra. Dívka své osobě poté přiřadila více negativních výroků než pozitivních. Dívka se v nich vyjadřuje v tom smyslu, že tráví čas sama a byla by radši, kdyby se jí někdo věnoval. V celkovém součtu však v rámci celé rodiny pracovala spíše s pozitivními výroky, což by mohlo naznačovat pozitivní vnímané klima v rámci rodiny.

5.6.2. Srovnání metod

V porovnání kresbných testů a výsledku testu rodinných vztahů je možné spatřovat význam postavy matky, kterou dívka v obou kresbách po své osobě zobrazila hned jako první následující postavu. Zároveň ji v obou kresbách zobrazila přímo vedle své postavy. To by také mohlo naznačovat blízkost, kterou k postavě matky dívka cítí. S tím spojený výsledek testu rodinných vztahů potom vypovídá, že právě postavu matky má dívka spojenou s největším množstvím pozitivních citů. Následující postava po zobrazení

postavy matky byl otec a ten zároveň obdržel hned po matce nejvíce pozitivních výroků. Poslední jak v kresbě, v případě pořadí při zobrazení, tak v počtu pozitivních výroků byl bratr. Ten je zároveň v testu vnímán nejvíce negativně. Následně v kresbě začarované rodiny, zobrazila každého jako věc, přičemž každá z věcí reprezentovala určitou činnost, kterou pokládala za charakteristickou pro danou osobu. Dané činnosti byly velmi odlišné a neměla jsem pocit, že by tyto činnosti mohly členy rodiny spojit. V testu rodinných vztahů poté dívka spojila svou osobu s výroky, které vypovídaly o tom, že by si přála, aby se jí ostatní více věnovali, že je zvyklá trávit volný čas sama. Na druhou stranu obě kresby mohou naznačovat i vnímanou koherenci dané rodiny. Všechny kresby jsou nakresleny jedna vedle druhé, jednotlivé postavy a následně v kresbě začarované rodiny i předměty jsou stejně velké. V kresbě rodiny mají všechny postavy stejné oči. Z testu rodinných vztahů by na tuto skutečnost mohlo poukazovat to, že dívka vnímá rodinnou atmosféru jako převážně pozitivní. Pozitivních výroků totiž mezi jednotlivé členy rodiny rozdala mnohem více než výroků negativních.

5.7. Aleš

5.7.1. Výsledky testů

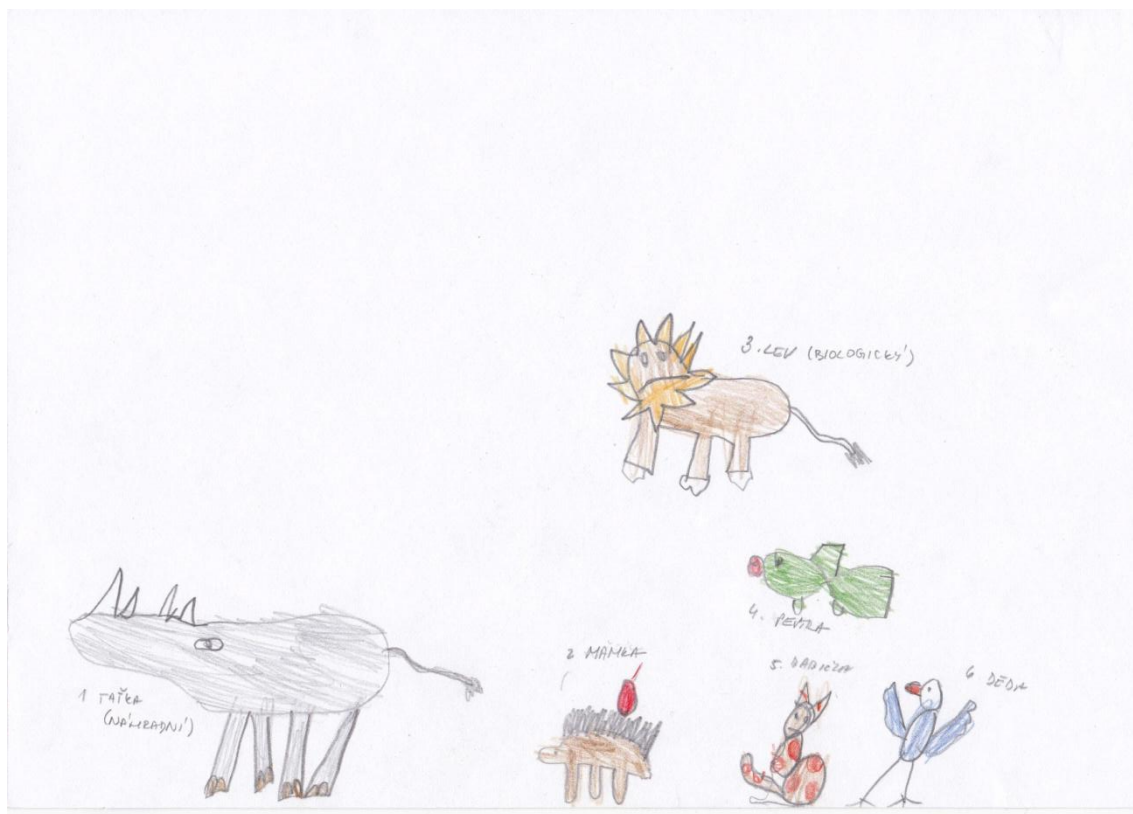
Chlapec je ve věku 7; 10 let. Chlapec žije v doplněné rodině. Rodiče jsou rozvedeni. Chlapec nyní žije s matkou a s jejím novým partnerem. Má jednu starší sestru ve věku 11 let. Biologického otce vidá chlapec pravidelně. Konkrétně s ním tráví víkendy jednou za 14 dní.

Obrázek č. 13: Aleš - Kresba rodiny

Při **kresbě rodiny** chlapec nejprve nakreslil postavu, kterou následně přeškrtl. Při závěrečném doplňujícím rozhovoru jsem se doptávala, kdo je právě osoba, kterou na začátku škrtl. Odpověď byla taková, že se mu to nejprve nepovedlo, tak tuto osobu přeškrtl. Když jsem i přesto chtěla, aby se pokusil uvést, koho by právě tato osoba mohla představovat, odpověděl, že by to mohl být jeho kamarád. Dané přeškrtnutí by nám pravděpodobně mohlo přinášet informaci o pohledu chlapce na sebe samého a zároveň by mohlo naznačovat, že má chlapec určitý problém se sebou samým. V kresbě pokračoval otcem, kterým byl myšlen současný partner matky. Následně zobrazil biologického otce. Tyto dvě postavy jsou umístěny vedle sebe uprostřed a jsou také největší. V tomto případě mám pocit, že by právě postava otce mohla být pro chlapce určitým způsobem zásadní.

Třetí zobrazenou postavou je babička z matčiny strany, která s nimi žije v jednom domě a je umístěna na levém okraji papíru. Čtvrtou zobrazenou postavou byla starší sestra a následně jako pátou postavu zobrazil matku. Matka je umístěna směrem k pravému dolnímu rohu a mohli bychom možná uvažovat o její pozici jako o identifikační. Postava sestry a matky jsou zároveň zobrazeny velmi blízko sebe, jako by spolu vytvářely určitou koalici. Je možné, že chlapec vnímá to, že sestra má s matkou bližší vztah. Což by odpovídalo vývojovému období těchto dětí, kdy se děti v mladším školním věku identifikují spíše s rodičem stejného pohlaví. Poslední zobrazenou postavou je dědeček z matčiny strany, který s nimi také žije ve společném domě. Je umístěn u horního okraje papíru. V případě velikosti této postavy, je dědeček postavou nejmenší. Právě postava dědečka je v kresbě jaksí vyčleněna od ostatních postav, které jsou nakresleny prakticky vedle sebe. Sám sebe v kresbě rodiny nezobrazil.

Obrázek č. 14: Aleš - Kresba začarované rodiny

U **obrázku začarované rodiny**, bylo pořadí jednotlivých členů pozměněno. První postava však zůstala stejná. Byl jím nový partner matky, který byl zobrazen jako nosorožec. Důvod, proč zvolil toto zobrazení, nedokázal uvést žádný. Co se týká velikosti, je tato postava znovu největší. Druhou zobrazenou postavou je tentokrát matka a je zobrazena jako ježek. Třetí postavou je biologický otec zobrazený jako lev. V případě

pořadí, ve kterém zobrazil jednotlivé postavy, v této kresbě je matka zobrazena mezi biologickým otcem a matčíným současným partnerem. Další v pořadí byla zobrazena sestra, kterou chlapec zobrazil jako kapra. Dále byla zobrazena babička a to v podobě kočky, zde chlapec uvedl, že má takovou kočku doma. Poslední byl opět zobrazen dědeček, tentokrát v podobě papouška. Zde také dokázal uvést důvod a to ten, že se společně s dědečkem dívali na dokument právě o takových papoušcích. U ostatních osob důvod, proč zvolil takové zobrazení, které vybral, nedokázal uvést. Pro zobrazení všech osob zvolil tedy zvířata. Při celkovém pohledu na obrázek začarované rodiny, jsou oba otcové jakoby vyčleněni od ostatních postav. Oba jsou opět větší než ostatní postavy. Což dle mého názoru potvrzuje úvahy, které jsem zmínila u obrázku rodiny, že postava otce by mohla hrát v životě chlapce zásadní roli. Sebe zde opět nezobrazil, což by tedy mohlo možná vést k určitému neztotožnění se s rodinou nebo se současnou rodinnou situací. Všechny postavy na obrázku hledí stejným směrem. To by nám možná mohlo napovídat o vnímání určité jednoty v rámci tohoto systému. Barvy jsou zde zvoleny optimálně.

V **testu rodinných vztahů** je nejvíce kladných citů v případě chlapce spojených s postavou matky. Na druhém místě potom s postavou náhradního otce a následně s postavou sestry. Biologický otec obdržel pouze jedno tvrzení, které je spojeno s kladnými vycházejícími city, které vypovídá o tom, že by si chlapec přál, aby se o něj tato osoba starala více než o kohokoliv jiného. Nedostal žádné tvrzení ve spojení s kladnými přicházejícími city. Záporné city potom v případě chlapce souvisí opět převážně s postavou matky, náhradního otce a sestry. Přičemž v tomto případě uvádí záporné city (především záporné city vycházející) v největší míře ke své sestře. Zároveň je sestra vnímána jako původce konfliktů v rodině. Na druhém místě označil jako původce konfliktů biologického otce. V případě citů jak kladných, tak záporných je chlapec prožívá ve spojení především s matkou, sestrou a náhradním otcem. Vlastní osobu chlapec vnímá spíše v negativním slova smyslu, protože svou osobu propojil ve větší míře s negativními výroky. Do testu rodinných vztahů byl na přání chlapce zahrnut i dědeček a babička z matčiny strany, ke kterým se však v testu příliš nevyjádřil. Přiřadil k nim výroky, které souvisí s mírnými city.

5.7.2. Srovnání metod

Při porovnání kresebných testů s testem rodinných vztahů jsem z kresby získala dojem, že v případě vnímání vztahů v rodině je pro chlapce zásadní postavou otec. Především z toho důvodu, že při kresbě rodiny zobrazil postavy náhradního otce

a biologického otce jako první a zároveň je umístil doprostřed kresby. Také jsou tyto postavy velikostně největší. I v kresbě začarované rodiny jsou jednotlivé kresby, které představují náhradního a biologického otce větší než všechny ostatní postavy. Zároveň je určitým způsobem vyčlenil ze zbytku rodiny. Na druhou stranu, pokud se zaměříme na zpracování postav obou otců v testu rodinných vztahů, mnohem více citů projevil k otci náhradnímu. Šlo o city pozitivní i negativní. V testu rodinných vztahů projevil nejvíce pozitivních citů k postavě matky. Na druhém místě, v případě pozitivních citů, je náhradní otec a třetí je sestra. Biologický otec není vnímán z chlapcovy strany v příliš pozitivním světle. Negativní city projevoval nejvíce k postavě sestry, dále k postavě matky a nevlastního otce. Z testu rodinných vztahů jsem tedy nabyla dojmu, že celkově chlapec prožívá nejvíce pocitů ve spojení s matkou, náhradním otcem a sestrou. Biologický otec do těchto interakcí příliš zahrnut není. Možnou shodu mezi kresbou rodiny a testem rodinných vztahů bychom mohli spatřit v pojetí postavy dědečka, kdy v rámci kresby je tato postava jaksí odstrčena od zbytku rodiny. I v testu rodinných vztahů se k jeho postavě vyjádřil ze všech nejméně. Samotná postava chlapce, ani do jedné kresby zahrnuta nebyla. To mě vedlo k úvahám o určitém problémovém pojetí vlastní osoby v rámci rodinného systému a je pravdou, že v testu rodinných vztahů vnímá vlastní osobu také spíše v negativním smyslu.

5.8. Daniel

5.8.1. Výsledky testů

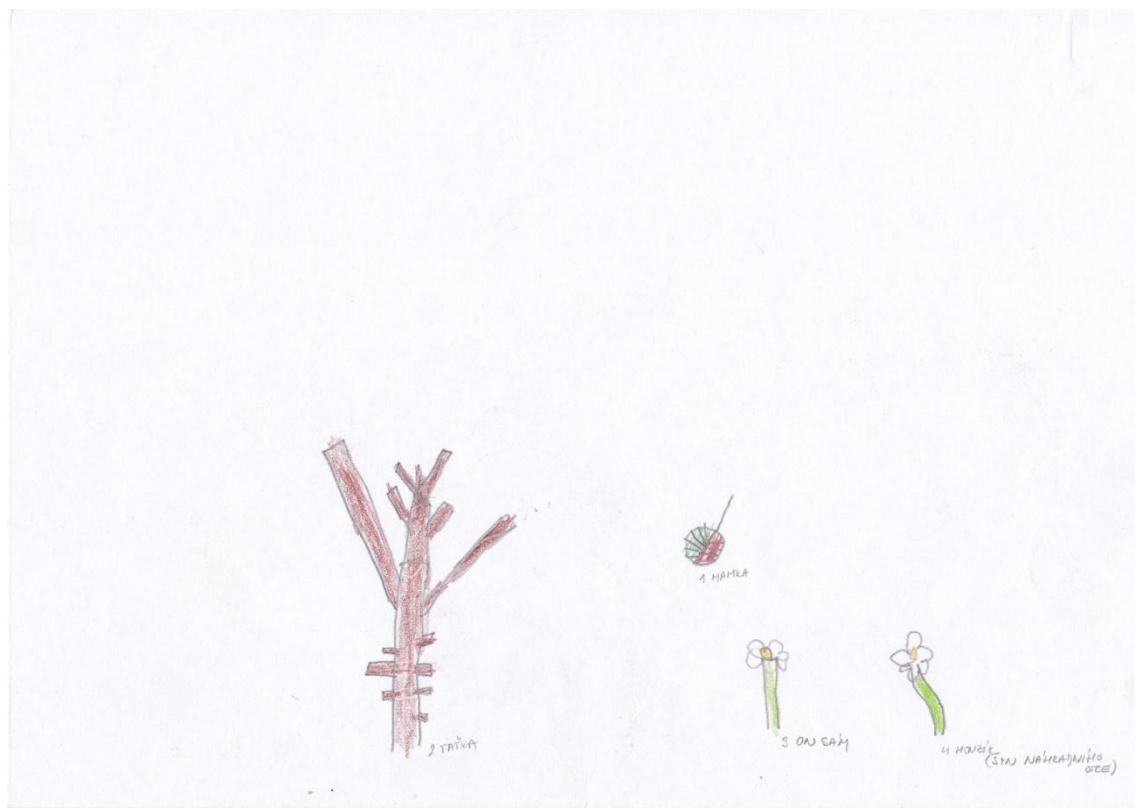
Chlapec je 7; 1 let. Chlapec žije v současné době v doplněné rodině. Žije s matkou, jejím novým partnerem a jeho synem. S biologickým otcem se chlapec vůbec nevidá.

Obrázek č. 15: Daniel - Kresba rodiny

Na **obrazku rodiny** zobrazil jako první matku. Tato postava by tedy pravděpodobně mohla být pro chlapce nejdůležitější. Přímo vedle ní jako druhého zobrazil otce, kterým byl myšlen stávající matčin partner. Těsně vedle něj zobrazil sám sebe. Jako posledního nakreslil syna partnera své matky, kterého označil jako „kámoše“. Postavy obou rodičů jsou mnohem větší než postavy dětí, přičemž náhradní otec je o něco vyšší než matka, což odráží realitu. Velikost obou postav by nám mohla naznačovat důležitost postav obou rodičů. Sám sebe nakreslil pod rukou náhradního otce, jako kdyby ho chránil. Žádné z postav nenakreslil boty. To mě vede k úvaze, že by si chlapec možná přál, aby tato situace trvala a nikdo nikam neodešel. Postavy jsou umístěny jedna vedle druhé, spíše u dolního okraje papíru. Zobrazení postav v jedné rovině by možná mohlo vypovídat o určité vnímané jednotě v tomto rodinném systému. Pokud se zaměříme na barevnost v kresbě rodiny, tak chlapec pro své oblečení zvolil kombinaci barev, kterou použil na

oblečení matčina partnera a jeho syna. Mohlo by to možná vypovídat o tom, že se s novými členy ve své rodině cítí dobře.

Obrázek č. 16: Daniel - Kresba začarované rodiny

Kresbu začarované rodiny začal opět matkou, kterou zde zobrazil jako list. Opakované zobrazení matky jako první v pořadí by mohlo potvrzovat předešlou úvahu vztahující se k postavě matky, že jde o důležitou postavu. Pokračoval náhradním otcem, který je zde jako strom. Je to největší kresba. Strom je však opadaný, bez listů nebo jehliček. Mám pocit, jako kdyby větve tohoto stromu byly zlámané. Tentokrát je tato kresba od postavy, která zobrazuje jeho samého poměrně daleko a mezi nimi je postava matky. Sebe a syna matčina partnera zobrazil stejně a to jako sedmikrásky. Umístil tyto kresby blízko sebe. To by mohlo vypovídat o tom, že se chlapec k synovi matčina partnera vztahuje a jelikož je starší, mohl by ho vnímat jako vzor. V kresbě začarované rodiny jsou všichni členové zobrazeni jako živé přírodniny, což by nám možná mohlo vypovídat něco o vnímané jednotě v dané rodině. V obou kresbách nakreslil matku a náhradního otce za sebou jako první a umístil je jako první v řadě, což by pravděpodobně mohlo naznačovat důležitost a zásadní význam obou rodičů. V obou případech také zobrazil svou postavu jako bližší k rodičům a syna matčina partnera až jako posledního v řadě.

V **testu rodinných vztahů** se chlapec v největší míře vztahuje k postavě matky, které věnoval většinu výroků s převahou kladných citů. K nevlastnímu otci vyjádřil v testu rodinných vztahů spíše ambivalentní vztah. Pokud se však podíváme na záporné výroky, které této postavě věnoval, souvisejí především s požadavky nevlastního otce na chlapce stran školní přípravy. Dále, že otec na něj nemá tolik času, kolik by si chlapec přál, především kvůli jeho pracovním povinnostem. V případě syna matčina partnera uvedl chlapec převážně pozitivní city, konkrétně hlavně pozitivní city vycházející. Tedy pocity, které jsou směřovány od chlapce směrem k synovi matčina partnera. Výroky představující preferenci uvedl chlapec ve vztahu především s matkou a nevlastním otcem a za osoby, které jsou v rodině zdrojem konfliktů, uvedl opět matku a nevlastního otce. Do testu si vyžádal i postavy, které dle jeho slov označil jako babičku a dědu. Ve skutečnosti jimi byli myšleni rodiče nevlastního otce, kteří s nimi žijí v jednom domě. V testu se k nim však příliš nevyjádřil, každému z nich věnoval pouze jeden výrok.

5.8.2. Srovnání metod

Při porovnání kresebných testů s testem rodinných vztahů chlapec v obou kresbách začal vždy postavou matky, to by tedy mohlo vypovídat něco o důležitosti dané osoby pro chlapce. Zároveň v testu rodinných vztahů matce věnoval jednoznačně nejvíce výroků, které reprezentují pozitivní city směrem k matce. Syna matčina partnera chlapec na základě testu rodinných vztahů vnímá pozitivně. Tento pozitivní vztah by se mohl odrážet v kresbě začarované rodiny, kde jsou postavy obou chlapců zobrazené stejným symbolem. Chlapcova spokojenost v dané rodině by mohla být v kresbě rodiny podložena tím, že jednotlivé postavy nakreslil bez bot, k čemuž mě napadá myšlenka, že si přeje setrvání současného stavu v rodině. Zároveň pro své oblečení zvolil kombinaci barev, kterými vybarvil oblečení matčina nového partnera a jeho syna. Čili je možné, že tyto pro chlapce nové členy rodiny přijal a je v rodině spokojený. V testu rodinných vztahů by s touto myšlenkou mohl souviset fakt, že chlapec rozdal mnohem více pozitivních výroků, které vypovídají o kladných vztazích, než výroků záporných, které naznačují nespokojenost.

5.9. Filip

5.9.1. Výsledky testů

Chlapec je ve věku 9; 6 let. Chlapec žije v doplněné rodině s otcem, otcovou novou partnerkou a s jejím synem. Biologickou matku chlapec vidá pravidelně o víkendech.

Obrázek č. 17: Filip - Kresba rodiny

Na **obrázku rodiny** zobrazil tři postavy a na první pohled na mě osobně kresba působí optimistickým dojmem. Postavy jsou umístěny na prostředku a to v případě obou obrázků. První nakreslil biologickou matku, druhého hned vedle ní nakreslil sebe a třetího poté zobrazil otce. Sebe umístil doprostřed mezi rodiče. Jako by chtěl být středem pozornosti. Zároveň by nám toto umístění postavy daného chlapce mezi oba rodiče mohlo naznačovat, že chlapce trápí konflikty mezi rodiči. Postavy se drží za ruce. Obrázek je zasazen do prostředí. Konkrétně do přírody, což chlapec komentoval tak, že jsou na procházce. S tím souvisí i fakt, že chlapec mluvil o tom, že na takovéto procházky s rodiči společně chodívá. Na základě verbální prezentace rodiny otcem jsem získala informaci, že se takto společně nesetkávají. V prostředí, které zde zobrazil, jsou dva stromy. Jeden na levé straně vedle matky, ten je ohnutý směrem k matce a má kulatou korunu. Druhý strom je na straně pravé a to vedle otce. Tento strom se do obrázku celý nevešel. Je tentokrát

jehličnatý a na stromě je zdůrazněn kaz. Dle mého názoru by tento kaz možná mohl reprezentovat určitý problém v dané rodině.

Obrázek č. 18: Filip - Kresba začarované rodiny

Kresbu začarované rodiny chlapec pojal tak, že zobrazil tři stromy, které znázorňují stejné postavy, jaké zobrazil na předešlém obrázku. Opět kreslil zleva doprava a ve stejném pořadí. Nejprve matka, poté on sám a na závěr otec. Podle jeho komentáře jsou to smrky, jako důvod uvedl, že takový strom viděl za oknem. Stromy na obrázku jsou stejné, což by mohlo vyjadřovat přání určité jednoty rodiny. Jediným rozdílem je výška. Nejmenší je strom znázorňující jeho samotného. Střední velikost má strom představující matku a nejvyšší strom, který se celý na papír ani nevešel, poté zobrazuje otce. Pozadí v obrázku začarované rodiny je určitým způsobem šrafované. Dle Nováka (2004) právě šrafování v kresbě znázorňuje tenzní pocity, ať už vůči konkrétní osobě nebo spíše v tomto případě vůči celé rodině. Dítě nemusí být dobře adaptováno v dané skupině. Barevně je kresba zpracována opět optimálně. Prvotní zobrazení matky v obou případech by nám mohla naznačovat důležitost této postavy v životě dítěte. Ve zpracování obou kreseb lze možná spatřovat idealizaci chlapcovy současné rodiny. Situaci, kterou na obrázku ztvárnil, totiž v běžném životě nezažívá, a tak mohl do kresby znázornit to, co by si přál. Do obrázku vůbec nezahrnul novou partnerku svého otce a jejího syna, se kterými již jistou

dobu žije v jedné domácnosti. Chlapec se o existenci těchto osob vůbec nezmínil ani při doplňujícím rozhovoru nad jednotlivými kresbami.

V **testu rodinných vztahů** vidí chlapec v nejpozitivnějším světle otce. Přiřadil mu nejvíce výroků reprezentujících pozitivní city. Jediný negativní výrok, který chlapec s otcem spojil, se týká času, který otec tráví v zaměstnání. Na druhém místě v množství pozitivních výroků je v jeho případě postava biologické matky. Zároveň je matka na druhém místě v množství negativních citů. Negativní výroky jsou v tomto případě spojeny především s křikem matky. S postavou otcovy nové partnerky nespojil žádné kladné city. Věnoval ji pouze výroky spojené se zápornými city. Konkrétně jsou to silné záporné vycházející city. To znamená city, které vycházejí od osoby chlapce směrem k otcově partnerce, jsou spojené s informací o tom, že tuto osobu někdy nenávidí. Zároveň také, že by byl šťastnější, kdyby daná osoba v rodině nebyla. K postavě syna současné otcovy partnerky se v pozitivních výrocích vyjádřil pouze v tom smyslu, že si spolu hrají. Mnohem větší množství výroků bylo i v tomto případě negativních. Především ve smyslu, že ho tato osoba dokáže velmi rozzlobit, byl by raději, kdyby s ním nežil, a je kvůli němu často nešťastný. Jako osobu, kterou považuje chlapec za zdroj konfliktů v rodině, označil shodně otcovu partnerku s jejím synem, dále je to potom biologická matka. Matku označil jako osobu, která vyvolává hádky. Jediný výrok, který chlapec přiřadil sám své vlastní osobě, vypovídá o tom, že jeho osobu má maminka nejraději. To vypovídá o určité preferenci matkou.

5.9.2. Srovnání metod

V porovnání obou testových metod, tedy při porovnání kresebných testů s testem rodinných vztahů je možné v obou metodách spatřit určitou nevyrovnanost chlapce se současným stavem své vlastní rodiny a jejího uspořádání. Kresba rodiny zobrazuje pravděpodobně idealizaci současného stavu, kdy by si na základě kresby chlapec přál, aby rodinu vytvářela biologická matka, on sám a otec. Na obrázku se chlapec společně se svými biologickými rodiči drží za ruce, jsou podle slov chlapce na společné procházce. Zároveň v kresbě začarované rodiny jsou opět tyto tři osoby zobrazeny jako 3 stejné stromy, což by možná mohlo zobrazovat určitou jednotu nebo přání této jednoty v dané rodině. Na základě rozhovoru s otcem jsem získala informaci o tom, že chlapec vídá biologickou matku pouze o víkendech a jinak žije s otcem, jeho novou partnerkou a se synem této jeho nové partnerky. Tyto nové členy rodiny do kresby však vůbec nezařadil.

V souvislosti s tím se potom chlapec vyjádřil i v testu rodinných vztahů. Nejvíce výroků, které souvisí s pozitivními city, spojil s postavou otce a následně s postavou matky. K postavě otcovy nové partnerky a zároveň k postavě jejího syna přiřadil výroky, které reprezentují záporné city. Ve spojení s těmito osobami se vyskytovaly výroky ohledně toho, že by byl chlapec raději, kdyby tito lidé v jeho rodině nefigurovali. Zároveň otcovu přítelkyni s jejím synem označil jako osoby, které v rodině zapříčiňují konflikty.

6. Diskuse

Daná práce byla věnována vnímání rodinných vztahů dětí v mladším školním věku. V tomto případě se jednalo o zobrazení těchto vztahů v kresebných projektivních testech a v testu rodinných vztahů. Následně byly informace, které bylo možno z kresebných testů získat srovnávány právě s informacemi, které poskytl test rodinných vztahů.

V bakalářské práci jsem se zabývala dvěma výzkumnými otázkami. První výzkumná otázka byla zaměřena na to, **jak jednotlivé děti vnímají vztahy v rodině, na základě posouzení kresebných testů a testu rodinných vztahů,** který zachycuje citové vazby dítěte v rodinném systému.

Ve výzkumné části bylo popsáno, kdo je pro děti v jejich rodinách významnou osobou. Jak již bylo zmíněno v teoretické části této práce, tak děti v mladším školním věku mají ve většině případů bližší vztah s matkou. Zatímco vztah dětí s otcem většinou není tak těsný a důvěryhodný. (Hodačová, Čermáková, Šmejkalová, Hlaváčková & Kalman, 2015) Otec je dětmi v mladším školním věku vnímán jako větší autorita než matka (Vágnerová, 2012). V případě této studie, byla u většiny zmíněných dětí jako nejdůležitější osoba vnímána matka, která zároveň byla spojena i s největším množstvím pozitivních citů. Konkrétně se to týkalo 7 z 9 zařazených dětí. Z toho plyne, že postava otce dětmi většinou nebyla vnímána jako nejdůležitější a zároveň se také pojila s větším množstvím negativních výroků. V rámci výzkumu bylo tedy nastíněno, s jakou osobou mají děti ve své rodině spojené pozitivní a zároveň negativní city.

Dle Vágnerové (2012) mívají děti v mladším školním věku také tendenci často soupeřit se sourozenci. S tím na základě získaných výsledků z výzkumného šetření souhlasím. V mé studii byl zjištěn postoj dětí ke svým sourozencům spíše negativní. Postavy sourozenců byly zobrazovány většinou až jako poslední v pořadí a zároveň jim bylo přiděleno nejvíce negativních výroků, které reprezentují záporné city. Není tím myšleno, že by sourozenci nebyli vůbec spojeni s pozitivními city, ale pokud se zaměříme čistě na negativní city, tak ty byly nejvíce spojovány právě s postavami sourozenců. Zároveň množství těchto negativních výroků většinou přesahovalo množství výroků pozitivních.

Dále je v práci zmíněno, koho děti vnímají jako původce konfliktů v rodině. Také bylo nastíněno celkové vnímané klima v daných rodinách. Dle Sobotkové (2001) jsou

zásadním faktorem ovlivňujícím kvalitu života rodiny rodinné interakce. Mezi jednotlivé prvky, které tyto interakce vytvářejí, patří i city a konflikty, které zde byly taktéž zjišťovány. Ve většině zmíněných případů bylo toto rodinné klima vnímáno spíše jako pozitivní. Ať už na základě dojmu z kresby, tak i v testu rodinných vztahů převládaly pozitivní pocity nad těmi negativními. Byl zde však, ale i případ kde dané dítě nebylo s rodinnou situací zcela ztotožněno, což vyplývalo jak z jeho kresebného projevu, tak z výsledku testu rodinných vztahů.

Ve věku od 7 do 12 let, což odpovídá věku dětí v daném vzorku, tedy vývojovému období mladšího školního věku, se děti v rámci kresebného projevu nacházejí ve stádiu, které je označováno jako vizuální realismus. Pro děti tohoto věku je typické, že mají snahu zobrazit to, co vidí. Jde tedy o objektivnější vidění světa. (Davido, 2008) S tím by mohlo souviset to, co uvádí Jansková (2005) ve své diplomové práci. Tedy informace o tom, že děti v mladším školním věku mají obvykle tendenci v kresbě rodiny zobrazit její zdravý model. S tímto tvrzením se na základě získaných výsledků z výzkumného šetření ztotožňují. Konkrétně tento zdravý model zobrazilo 7 dětí z 9. V případě kreseb začarované rodiny bylo ve výzkumu zjištěno, že děti symbolickou formou skutečně snáze vyjádří pocity, které mají se členy své rodiny spojené.

V případě druhé výzkumné otázky, bylo zjišťováno, **zda je možné získat obdobné informace z kresebných projektivních testů a z testu rodinných vztahů.** V tomto případě spolu určitá **zjištění skutečně korespondovala.** Dle zjištěných výsledků, se v obou metodách odrážela důležitost určitých postav. V kresebných testech bylo možné na tuto informaci usuzovat na základě pořadí, ve kterém byly jednotlivé postavy zobrazeny. Dále také na základě velikosti postav a jejich umístění v kresbě. V testu rodinných vztahů bylo možné s tímto jevem propojit množství výroků, kterými se dítě k dané osobě vztahovalo. Navíc test rodinných vztahů nabízí náhled na to, zda je osoba dítětem vnímána v pozitivním nebo v negativním smyslu. Tuto informaci z kresby jednoznačně nezískáme. Je však možné vytvořit si určitý náhled při rozhovoru s dítětem o dané kresbě.

Janíková (2014) ve své práci uvádí, že nejdůležitější osobu děti zpravidla v kresbě rodiny zobrazují jako první. Zároveň Mádrová (1992) zmiňuje, že děti v testu rodinných vztahů v největší míře spojují postavu matky s pozitivními city. Ve výzkumné části mé práce jsem se opakovaně setkávala s tím, že dítě **zobrazilo postavu matky v kresbě jako první,** což poukazuje na její důležitost. Z následných rozhovorů s dětmi dále vyplynulo, že

matka je pro ně důležitá v pozitivním slova smyslu. V testu rodinných vztahů děti postavě matky přiřadily **nejvíce výroků, které reprezentovaly pozitivní city**.

Určitou analogii jsem též v mém výzkumu spatřovala v tom, že pokud byla **v kresbě rodiny pozorovatelná koherence či jednota**, zkrátka v případě, kdy kresba dané rodiny působila harmonickým dojmem, **převažovaly v testu rodinných vztahů jednoznačně pozitivní výroky** stran jednotlivých členů rodiny. Beranová (2016) ve svém výzkumu zmiňuje aspekty, které jsou společné pro zobrazení harmonické rodiny. Mezi ně patří využití celé plochy papíru a rovnoměrné rozprostření kresby na papíře. Dalším aspektem je, že děti mají také reálnou představu o výšce jednotlivých postav. V rámci mého výzkumu jsou zmíněné aspekty též pozorovatelné u rodin, které byly označeny jako harmonické. Mádrová (1992) dále uvádí, že v testu rodinných vztahů jsou harmonické rodiny spojené s větší intenzitou vztahu k matce. I tento jev se u harmonických rodin v rámci daného vzorku objevuje.

To, v jakém rodinném prostředí a atmosféře dítě vyrůstá, má zásadní dopad na jeho další vývoj.

V případě, kdy dítě **v kresbě rodiny zobrazilo idealizaci současného stavu**, tak **v testu rodinných vztahů** se tato idealizace také odrazila, protože **jedincům, kteří v jeho ideálním pojetí rodiny nefigurovali**, dítě přiřadilo výroky reprezentující jednoznačně **negativní city**.

V daných metodách jsou oblasti, které poskytují informace, jejichž paralelu z druhé testové metody s určitostí nezískáme. Tím může být například to, že z testu rodinných vztahů je možné zjistit, kdo je dítětem v dané rodině vnímán jako původce konfliktů. Obdobnou informaci však z kresebných testů s jistotou nezjistíme. Na základě výsledků kresebných testů však mohou vzniknout hypotézy o původu konfliktů. Nejčastěji označovanou osobou, která vyvolává v rodinném klimatu konflikty, je sourozenec (nebo matka). Dle výsledků šetření.

Přestože tedy **lze v některých aspektech spatřovat určitou podobnost v kresebných testech s testem rodinných vztahů**, dle mého názoru **je výhodnější používat tyto testy společně** pro doplnění jedné nebo druhé metody, případně také k vzájemné verifikaci získaných informací.

Vzhledem ke způsobu, jakým byl soubor dětí pro daný výzkum vybírán a zároveň vzhledem k celkové povaze daného výzkumu nelze závěry, které jsou zde uvedeny žádným způsobem zobecňovat či generalizovat. To však ani nebylo mým záměrem v rámci této práce. Zároveň není možné vyloučit subjektivní zkreslení, ke kterému mohlo dojít na základě získávání a následné interpretace dat pouze mou osobou. Tomu by se pravděpodobně dalo předejít triangulací výzkumníků. Tím je myšleno zapojení většího množství výzkumníků, aby mohlo dojít k zamezení zkreslení, které by bylo způsobené chybou lidského faktoru během získávání potřebných dat (Hendl, 2005). Riziko nevhodné interpretace může v tomto případě plynout i z nedostatku zkušeností s vybranými projektivními metodami. Osobně jsem se zmíněné riziko pokusila eliminovat srovnáváním vlastních poznatků s informacemi uvedenými v literatuře a konzultacemi s odborníkem, konkrétně s vedoucí mé práce.

ZÁVĚR

Bakalářská práce byla zaměřena na sledování rodinných vztahů dětí mladšího školního věku v kresbě.

Teoretická část se týkala vývojového období mladšího školního věku, v rámci kterého byly definovány vývojové aspekty tohoto období. Dále bylo v teoretické části zpracováno téma rodiny. Zde byl definován pojem rodina, následně došlo ke srovnání historického pohledu na rodinu s pohledem, kterým na téma rodiny nahlížíme v současné době. Zmíněny byly též funkce, které by jednotlivé rodiny měly plnit. Dále bylo zpracováno také, jakým způsobem jsou definovány různé typy rodin. Závěrečná část vztahující se k rodinné tematice, byla potom zaměřena na způsoby rodinné diagnostiky. Poslední kapitola teoretické části byla věnována kresbě. Tato kapitola se zaměřovala na význam kresebného projevu pro dítě a na aspekty, které je možno v dětské kresbě pozorovat. Následně byla rozpracována vývojová období kresebného projevu, kterými dítě během svého vývoje prochází. Zmíněny jsou kresebné diagnostické techniky s důrazem na projektivní kresebné techniky, které jsou využívány pro praktickou část této práce.

V praktické části práce byly na vzorku 9 dětí pomocí metod, které jsou využívány k diagnostice rodiny, popsány rodinné vztahy těchto dětí, tak jak je děti samy vnímají. Mezi využitě metody patřily projektivní kresebné testy, tedy Test rodiny a Test začarované rodiny. Další využitou diagnostickou metodou byl Test rodinných vztahů. Následně byly využitě metody srovnány a bylo zjišťováno, zda je možné získat z těchto diagnostických metod obdobné informace. Ve výsledku bylo na daném vzorku zjištěno, že informace o rodinných vztazích zjištěné jedním typem metod skutečně korespondují s výsledky vycházejícími z metody druhé. Konkrétně se to týká informací o důležitosti jednotlivých osob pro dítě a o vnímaném rodinném klimatu. Za přínosnější bylo však označeno používání obou typů metod společně, což nabízí širší spektrum získaných informací a zároveň tedy konkrétnější náhled do rodinných vztahů dětí. Výsledky, které plynou z této práce, by mohly být přínosné pro oblast poradenství. Problémy, se kterými děti společně s rodiči za odborníky přicházejí, mívají totiž kořeny právě v problémových rodinných vztazích.

Závěrem této práce bych se také ráda pokusila o určitou sebereflexi zkušeností, které jsem při zpracování této práce načerpala. Osobně pro mě byla totiž přínosem

především realizace výzkumné části. Konkrétně tedy sběr dat. Zpracování práce pro mě představovalo možnost vyzkoušet si, jakým způsobem se pracuje a zachází s danými diagnostickými metodami. Následně především oceňuji možnost pokusit se získaná data interpretovat. Zde si uvědomuji důležitost individuálního přístupu ke každému dítěti. Osobně jsem si totiž vyzkoušela, že to jakým způsobem je interpretován určitý jev u jednoho dítěte, neposkytuje jistotu, že stejnou interpretaci bude vhodné použít v rámci stejného jevu u dítěte jiného. Vždy je dle mého názoru důležité brát v potaz širší souvislosti v životě každého jednoho člověka, jehož diagnostikou se zabýváme. Taktéž hodnotím jako velice přínosnou možnost, vyzkoušení si práce a vedení rozhovoru s dětmi. Konkrétně bych ráda zmínila, že není zcela jednoduché navázat s dětmi kontakt a získat si jejich důvěru pro následnou spolupráci. Především je to důležité v momentě, kdy chceme s dítětem vést rozhovor. Osobně jsem měla možnost pozorovat, že s dětmi, které již během kresby působily uvolněným a jistým dojmem, bylo následně mnohem snazší o kresbě hovořit. Pokud se zamyslím nad možností, jakým způsobem by bylo možno rozšířit informace, které plynou z této práce, napadá mě, že zajímavé by bylo srovnat daný pohled dětí na rodinné vztahy s pohledem jejich rodičů.

SEZNAM ZDROJŮ

- Babyrádová, H. (1999). *Symbol v dětském výtvarném projevu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Badošek, R. (2013). Projektivní forma kresby lidské postavy - domněnky a fakta. *Československá psychologie*, 57(5), 496 - 504.
- Beranová, M. (2016). *Pojetí rodiny v dětské kresbě* (Bakalářská práce). Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzita Hradec Králové.
- Cognet, G. (2013). *Dětská kresba jako diagnostický nástroj*. Praha: Portál.
- Český statistický úřad. (2013). *Jaké je složení domácností v ČR?*. [Online]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/jake_je_slozeni_domacnosti_v_cr20130307
- Čačka, O. (1997). *Psychologie dítěte*. Tišnov: Sursum.
- Davido, R. (2008). *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál.
- Dymešová - Žáčková, G. (2005). Modifikace techniky "Kresba rodiny" a její možnosti využití. In A. Kucharská & L. Májová (Eds.), *Dětská kresba v psychologickém výzkumu* (s. 91 - 96). Praha: Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta.
- Goldner, L., & Scharf, M. (2012). Children's family drawings and internality problems. *The Arts in Psychotherapy*, 39, 262 - 271.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum - základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hodačová, L., Čermáková, E., Šmejkalová, J., Hlaváčková, E., & Kalman, M. (2015). Vztah rodiny a životní spokojenosti dětí. *Československá psychologie*, 59(4), 315 - 326.
- Humpolíček, P. (2009). Scénotest – možnosti analýzy pro praxi i výzkum. *E - psychologie*, 3(4), 61 - 76. Dostupné z <http://e-psycholog.eu/pdf/humpolicek.pdf>
- Janíková, M. (2014). *Kresba rodiny u dětí ve věku šesti let* (Bakalářská práce). Zlín: Fakulta humanitních studií Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- Jansková, K. (2005). *Projektivní technika Kresba rodiny a Test tří stromů v kresbě dítěte mladšího školního věku* (Diplomová práce). Brno: Psychologický ústav FF MU.
- Kraus, B., & Poláčková, M. (2001). *Člověk - prostředí - výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido
- Kuric, J. (2000). *Ontogenetická psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm.
- Lovasová, L. (2006). *Rodinné vztahy*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí o.p.s.
- Mádrová, E. (1992). *Test rodinných vztahů*. Bratislava: Psychodiagnostika.

- Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Matějček, Z. (1986). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- Matějček, Z., & Pokorná, M. (1998). *Radosti a strasti*. Jinočany: H+H.
- Matoušek, O. (1997). *Rodina jako vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing a.s.
- Možný, I. (1990). *Moderní rodina*. Brno: Blok.
- Nota, J. (2009). *Symbolika v kresbě začarované rodiny u žáků I. stupně ZŠ* (Diplomová práce). České Budějovice: Katedra pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity.
- Novák, T. (2004). *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Olomouc: Rubico.
- Piaget, J. (2010). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- Plháková, A. (2003). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia.
- Říčan, P. (2006). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Sillamy, N. (2001). *Psychologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Sobotková, I. (2001). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Sobotková, I., Reiterová, E., & Hurníková, K. (2011) Rozdíly mezi otci a matkami v pohledu na fungování rodiny, v životní spokojenosti a rovnováze mezi prací a rodinou. *Československá psychologie*, 55(2), 139 - 151.
- Svoboda, M., Krejčířová, D., & Vágnerová, M. (2015). *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál.
- Šicková - Fabrici, J. (2002). *Základy arteterapie*. Praha: Portál.
- Šulová, L. (2016). Nástup dítěte do školy jako významný vývojový mezník. *Psychologie pro praxi*, 51(3-4), 71 - 84.
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- Uholjeva, X. (2015). Nedotazníkové měření rodinných vztahů: Metody a výzkumné studie. *E - psychologie*, 9(4), 38 - 50. Dostupné z <http://e-psycholog.eu/pdf/uholyeva.pdf>
- Uždil, J. (2002). *Čáry, klikyháky, paňáci a auta - Výtvarný projev a psychický život dítěte*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie - Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.

Zbořilová, V., Přidalová, M., Podzimková, T., & Cinařová, M. (2016). Pilotní studie vybraných růstových a vývojových parametrů dětí mladšího školního věku z Olomouce. *Česká antropologie*, 66(1), 31–35.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek č. 1: Alena - Kresba rodiny

Obrázek č. 2: Alena - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 3: Barbora - Kresba rodiny

Obrázek č. 4: Barbora - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 5: Dita - Kresba rodiny

Obrázek č. 6: Dita - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 7: Eva - Kresba rodiny

Obrázek č. 8: Eva - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 9: Hana - Kresba rodiny

Obrázek č. 10: Hana - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 11: Iveta - Kresba rodiny

Obrázek č. 12: Iveta - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 13: Aleš - Kresba rodiny

Obrázek č. 14: Aleš - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 15: Daniel - Kresba rodiny

Obrázek č. 16: Daniel - Kresba začarované rodiny

Obrázek č. 17: Filip - Kresba rodiny

Obrázek č. 18: Filip - Kresba začarované rodiny